Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Katedra obecné lingvistiky

Shody a rozdíly „nových“ mluvnic češtiny

Magisterská diplomová práce

Autor: Bc. Alexandra Manová

Vedoucí práce: Mgr. Dan Faltýnek, Ph.D.

Olomouc

2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci „*Shody a rozdíly „nových“ mluvnic češtiny*“ vypracovala samostatně a uvedla jsem veškerou použitou literaturu a veškeré použité zdroje.

V dne Podpis

Abstrakt

Název práce: Shody a rozdíly „nových“ mluvnic češtiny

Autor práce: Bc. Alexandra Manová

Vedoucí práce: Mgr. Dan Faltýnek, Ph.D.

Počet stran a znaků: 75 s. (168 098 znaků)

Počet příloh: 0

Abstrakt (minimálně 900 znaků):

Magisterská diplomová práce „*Shody a rozdíly „nových“ mluvnic češtiny*“ se blíže zaměřuje na problematiku slovních druhů a jejich vydělování v rámci tzv. nových mluvnic češtiny. Představena je nejprve obecná slovnědruhová kategorizace a také role, kterou plní v rámci funkční morfologie. Historické pojímání slovních druhů je zasazeno do kontextu vývoje spisovné češtiny a zmíněna jsou také kritéria, podle kterých se slova třídí. Následně je popsána historie českého mluvnictví a obecný význam, který gramatické příručky nesou. Na tuto teoretickou část je navázáno konkrétním pojímáním slovních druhů ve zvolených mluvnicích. K demonstraci byla vybrána *Historická mluvnice jazyka českého*, *Stručná mluvnice česká*, *Mluvnice současné češtiny 1*, *Moderní mluvnice češtiny* a *Velká akademická gramatika spisovné češtiny*. Speciální pozornost je věnována slovnědruhovým přechodům či hranicím a vzájemným shodám a rozdílům mezi příručkami.

Klíčová slova: slovní druhy, funkční morfologie, mluvnice, novodobé mluvnictví

Abstract

Title: The Matches and the Differences in the „new“ Grammars of Czech

Author: Bc. Alexandra Manová

Supervisor: Mgr. Dan Faltýnek, Ph.D.

Number of pages and characters: 75 p. (168 098 ch.)

Number of appendices: 0

Abstract (900 characters):

Master's diploma thesis „The Matches and the Differences in the „new" Grammars of Czech" focuses on the problematics of the word types and it's dividing in the new grammars of Czech language. The first is described categorization of the word types and its role in the functional morphology. Historical conception of the word types is presented with the context of standard Czech. The criteria for dividing word types are described too. Then the history of the Czech grammars is described and its general meaning. The aim of the thesis is to analyse how are the word types sorted in concrete grammars – *The Historical Grammar of the Czech language, The Brief Czech Grammar, The Grammar of the Contemporary Czech 1, The Modern Grammar of Czech* and *The Great Academic Grammar of standard Czech*. The special attention is dedicated to the borders of the word types and to the matches and differences between these grammars.

Keywords: word types, functional morphology, grammars, modern grammar

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Danu Faltýnkovi, Ph.D. za vedení práce, ochotu, cenné rady a připomínky. Poděkování náleží také Evě za pomoc s korekturou a paní doktorce Perutkové za korekturu anglicky psaného textu.

Obsah

Úvod 9

1 Morfologie 11

1.1 Základní vymezení disciplíny 11

1.2 Slovní druhy 12

1.2.1 Kritéria vymezení slovních druhů 13

1.2.2 Vývoj slovních druhů v českém jazykovém systému 17

1.2.3 Přechodný jev 18

2 Gramatiky a mluvnice češtiny 19

2.1 Historie českých gramatik 19

2.1.1 Počátky spisovného jazyka a humanismus 19

2.1.2 Novodobé mluvnictví a národní obrození 20

2.1.3 Polovina 19. století až r. 1918 21

2.1.4 Od r. 1918 po současnost 23

3 Pojetí slovních druhů v „nových“ mluvnicích češtiny 25

3.1 Historická mluvnice jazyka českého (1929) 25

3.1.1 Podstatná jména 27

3.1.2 Přídavná jména 28

3.1.3 Zájmena 30

3.1.4 Číslovky 32

3.1.5 Předložky 33

3.1.6 Sloveso 34

3.1.7 Příslovce 38

3.1.8 Spojka 38

3.1.9 Citoslovce 39

3.2 Stručná mluvnice česká (1966) 39
3.2.1 Podstatná jména 40
3.2.2 Přídavná jména 42
3.2.3 Zájmena 43
3.2.4 Číslovky 44
3.2.5 Slovesa 45
3.2.6 Příslovce 47
3.2.7 Předložky 48
3.2.8 Spojky a částice 48
3.2.9 Citoslovce 49
3.3 Mluvnice současné češtiny 1 (2010) 49
3.3.1 Podstatná jména 50
3.3.2 Číslovky 51
3.3.3 Příslovce 51
3.3.4 Spojky 52
3.3.5 Částice 54
3.3.6 Citoslovce 55
3.4 Moderní mluvnice češtiny (2013) 55
3.4.1 Slovní druhy obecně 56
3.4.2 Substantivum 57
3.4.3 Adjektivum 57
3.4.4 Adverbium 58
3.4.5 Verbum 59
3.4.6 Prepozice 60
3.4.7 Konjunkce 60
3.4.8 Partikule 60
3.4.9 Interjekce 61

3.4.10 Prostředky k vyjadřování kvantity v češtině 62
3.5 Velká akademická gramatika spisovné češtiny 1 (2018) 63
3.5.1 Obecná charakteristika slovních druhů 64
3.5.2 Substantivum 65
3.5.3 Adjektivum 66
3.5.4 Adverbium 66
3.5.5 Verbum 67
3.5.6 Prepozice 67
3.5.7 Konjunkce 67
3.5.8 Partikule 68
3.5.9 Interjekce 69
Závěr 71
Literatura a zdroje 74

Úvod

Námět předkládané diplomové práce je tematicky zaměřen na charakteristiku a kategoriální zařazení různých druhů slov, která tvoří přirozenou součást lexika každého jazyka i konkrétního jedince. Každé slovo disponuje určitým významem, má ve slovní zásobě svou funkci a uplatňuje se zejména v mezilidské komunikaci. Setkáváme se však i s případy, kdy není sémantika daného slova zcela jednoznačná a je proto obtížné jej zařadit k určité slovnědruhové kategorii. S tím, jak se jazyk ve svém vývoji posouvá, roste také výskyt těchto přechodných jevů, které se tak stávají atraktivním předmětem lingvistického zkoumání.

Tyto tendence pochopitelně nezůstávají bez povšimnutí také v oblasti mluvnictví. Autoři mluvnických a gramatických příruček mají snahu co nejpřesněji vystihnout současný stav jazyka a tento při tvorbě mluvnic zohlednit. Každý autor však k této problematice přistupuje mírně odlišně, proto nejsou výjimkou určité diference, které se v nejen českých mluvnicích objevují. Gramatické příručky vznikají nejčastěji za účelem poskytnutí základních informací o vnitřních strukturách daného jazyka, se kterými se většina z nás prvně setkala při výuce na základní škole.

Práce si klade za cíl adekvátně popsat a zhodnotit pojetí slovnědruhových kategorií v publikacích dotýkajících se gramatiky současné češtiny. Výzkum bude zaměřen na konkrétní problémy zařazení slov k určitým slovním druhům, jejich specifikaci a případné náležení do jiné slovnědruhové kategorie. Rovněž bude porovnáno pojetí tématu jednotlivými autory v historickém kontextu a sledována bude také proměna tohoto jevu na časové ose.

V první části práce popíšeme základní termíny, se kterými pracuje disciplína zvaná morfologie a teoreticky uvedeme, jak jsou v jejím rámci uchopeny druhy slov. Nastíněn bude vývoj slovních druhů v kontextu obecného vývoje spisovné češtiny. Zmíníme rovněž kritéria pro vydělování slovnědruhových kategorií a problematiku tzv. přechodného jevu.

Následně nabídneme stručný historický přehled českého mluvnictví, a to od počátků spisovného jazyka po současný stav. Na tuto část navážeme konkrétním rozborem slovních druhů v jednotlivých mluvnicích, což bude tvořit hlavní oddíl naší práce. Komparaci budeme provádět průběžně, ideálně vždy v návaznosti na předchozí analyzovanou gramatiku.

Výzkum započneme *Historickou mluvnicí českou* od Jana Gebauera, která nám poslouží k demonstraci starší formy češtiny a bude proto výrazněji kontrastovat s modernější podobou spisovného jazyka. Tato příručka se od ostatních vybraných liší nejen svým převažujícím historizujícím charakterem, ale také celkovým zpracováním a zaměřením se na syntaktickou rovinu jazyka.

Předmětem následující podkapitoly bude *Stručná mluvnice česká* autorů Bohuslava Havránka a Aloise Jedličky jako zástupce učebnic pro základní, případně střední školy. Svého času byla tato gramatika jedním z učebnicových bestsellerů, což dokládají mnohá přepracování i její stále trvající popularita mezi učiteli i studenty.

Výzkumnou část završíme rozborem tří moderně zpracovaných mluvnic, které reflektují současnou podobu spisovné češtiny v různých úhlech pohledu. *Mluvnice současné češtiny 1* je zástupcem gramatiky, která má předně sloužit „laickému" uživateli jazyka a čerpá poznatky z reálných textů a promluv. Kolektivní díla *Moderní mluvnice češtiny* Oldřicha Uličného a *Velká akademická gramatika spisovné češtiny* Františka Štíchy jsou naopak typickými představiteli vědecky zaměřených gramatik, které se zaměřují na komplikovanější či kontroverznější jazyková témata, a proto jsou určeny především zástupcům odborné lingvistické veřejnosti.

Závěr naší práce bude obsahovat shrnutí poznatků, ke kterým jsme v průběhu práce dospěli a také popíšeme rozdíly v pojetí slovnědruhových kategorií jednotlivých gramatických příruček. Vymezíme, které slovní druhy jsou považovány za nejvíce problematické, případně které prošly v průběhu času nejmarkantnější proměnou.

1 Morfologie

1.1 Základní vymezení disciplíny

V každém přirozeném jazyce rozlišujeme několik jazykových rovin (plánů), které se vzájemně liší povahou jednotek, kterými jsou tvořeny. Existence těchto jazykových rovin však není ve všech jazycích stejná, záleží proto na typologii jednotlivých jazyků i na jejich vnitřním uspořádání.[1] Morfologie neboli tvarosloví je lingvistická disciplína, která svou pozornost zaměřuje na slovní tvary a jejich významy. Souhrnně takovou rovinu jazykového systému označujeme jako morfologickou.[2]

Jazykové jednotky mají především znakovou povahu a mezi základní řadíme jednotky lexikální, tedy takové, které se podílejí na utváření slovní zásoby. Další podstatnou jazykovou složkou jsou závazná pravidla, která určují, jak tyto jednotky konstruovat a jak s nimi dále zacházet. Tato pravidla jsou každým jedincem spontánně osvojována a dále rozvíjena ve školách. V lingvistice tvoří oblast zkoumání, kterou nazýváme gramatika či mluvnice. Kromě morfologie je základ klasické gramatiky tvořen fonologií a syntaxí.[3]

Vymezení morfologie jako lingvistické disciplíny však není zcela jednoznačné. Ve světové lingvistice jsou rozlišovány dva typy morfologie, které se liší svým předmětem zkoumání. Pokud se zaměříme na uchopení tvaru slova coby lexikální jednotky, mluvíme o morfologii derivační. Do opozice k ní stavíme morfologii flektivní, která se zabývá vyjadřováním gramatických kategorií, zejména skloňováním a časováním slov. V češtině se setkáváme pouze s morfologií flektivní, jelikož derivační morfologií se rozumí slovotvorba, která tematicky spadá do oblasti lexikologie.[4]

Jak již bylo řečeno, lingvistika zkoumá různé jazykové oblasti. Odlišnost mezi nimi je dána jednak jazykovými jednotkami, které je tvoří, ale také tím, jakou funkci v jazykovém systému dané jednotky zastávají. V morfologii je základní jednotkou tzv. *morfém*. Tímto termínem označujeme nejmenší jednotku ve větě, která má určitou formu. Morfém disponuje schopností nést význam a je určitelný na základě vztahu k sousedním jednotkám. S ohledem na funkci ve větě můžeme morfémy dělit na lexikální a gramatické. Lexikální morfémy nejčastěji

[1] ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum, 2011, str. 113
[2] ADAM, Robert. *Morfologie: Příručka k povinnému předmětu Bc. Studia oboru ČJL*. Praha: Karolinum, 2015, str. 8
[3] MAREŠ, Petr. *Úvod do lingvistiky a lingvistické bohemistiky*. Praha: Karolinum, 2014, str. 14
[4] ADAM, pozn. 2, str. 9

pojmenovávají substance, děje či vlastnosti. Gramatické morfémy vyjadřují gramatické kategorie nebo se podílejí na konstruování slovních tvarů.[5]

Dalším termínem užívaným v morfologii je *morf*. Tímto pojmem se rozumí realizace morfémového znaku, tedy morfému. Morfy můžeme třídit podle toho, jak jsou užity ve slovních tvarech. Rozlišujeme proto morf vázaný, který je podmíněn spojením s jiným morfem a morf volný, který zastává tuto funkci sám o sobě. Také může nastat situace, kdy nabyde jeden morfém většího počtu realizací. V takovém případě mluvíme o *alomorfech*.[6,7]

K celistvému pochopení principů morfologie je nutné vymezit výraz *slovo*, který je rovněž jedním z hlavních užívaných pojmů. Pod tímto výrazem jsou označeny dva různé pojmy, a to slovo systémové a textové. Systémové slovo (lexém) je abstraktní jednotkou slovní zásoby. Textové slovo je jednotkou konkrétní, která se vyčleňuje zejména v textu a je možno ji přemisťovat. Toto rozlišení je podstatné zejména pro práci s tvary systémového slova, které mohou být tvořeny i větším počtem textových slov.

Problematika slovních druhů spadá do tzv. funkční nebo také sémantické morfologie. Takto je vymezena subdisciplína zkoumající tvarosloví z hlediska jeho významu. Stojí v opozici k morfologii formální, kterou chápeme jako nauku o paradigmatech, tedy uspořádaných souborech tvarů ohebných slov.[8]

Definice jednotlivých slovních druhů bude součástí popisu vybraných mluvnic, kterými se budeme zabývat v samostatných kapitolách. Podíváme se také na kongruence, případně diference pojímání slovních druhů v těchto publikacích, což je hlavním předmětem analýzy v naší práci. V následujících podkapitolách uvedeme kritéria nutná pro vydělování slovních druhů a stručně také vývoj spisovné češtiny, která s jejich vymezováním souvisí. Pro základní orientaci v tématu jsou uvedeny jednotlivé termíny v češtině, případně jejich latinské ekvivalenty.

1.2 Slovní druhy

Všechna slova v určitém jazyce je možné třídit do skupin, z nichž každá disponuje určitými vlastnostmi či významy. Dělení slov do takovýchto skupin spočívá zejména ve významové kategorizaci, při které se slova rozdělují na základě způsobu myšlenkového ztvárnění reality.

[5] KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; RUSÍNOVÁ, Zdenka. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakl. LN, 2002, str. 273
[6] ADAM, Robert. *Morfologie: Příručka k povinnému předmětu Bc. Studia oboru ČJL*. Praha: Karolinum, 2015, str. 10
[7] KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; RUSÍNOVÁ, Zdenka. *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: Nakl. LN, 2000, str. 227
[8] ADAM, pozn. 6, str. 9–11

Takto vytvořené skupiny se nazývají slovní druhy. Dělení slov do slovních druhů probíhá v souladu s kritérii pro jejich vydělování, která budou popsána dále.[9]

V současné době rozlišuje čeština celkem deset slovních druhů: podstatná jména (substantiva), přídavná jména (adjektiva), zájmena (pronomina), číslovky (numeralia), slovesa (verba), příslovce (adverbia), předložky (prepozice), spojky (konjunkce), částice (partikule) a citoslovce (interjekce).

Problematika slovních druhů zaujímá v lingvistice jednu z nejpodstatnějších oblastí zkoumání a pro funkční morfologii představuje slovnědruhová kategorizace základní pilíř. Historie slovních druhů spadá již do antického Řecka a je spjata s vývojem prvních gramatik. Hlavním východiskem pro třídění a charakteristiku slovních druhů se však stala až gramatika latinská. Z ní vycházela většina moderních evropských jazyků včetně češtiny. Určité ovlivnění měla i filozofie, zejména Aristotelova metafyzika, přestože tento vliv nebyl tak významný.[10]

Slovní druhy tvoří nejobecnější třídy slov, které se uplatňují nejen ve slovní zásobě, ale také v gramatickém systému a při tvoření textu. Marie Čechová ve své knize *Čeština – řeč a jazyk* uvádí, že slovní druh je základní jazyková kategorie, která má znakovou povahu.[11] V průběhu času se významně proměňovalo řazení slov k určitým slovním druhům. Měnil se i jejich celkový počet, který se nakonec ustálil na výše uvedených deseti.[12] Pro uchopení definice slovních druhů je nutné uvést kritéria pro jejich vydělování. Ta jsou celkem tři a následně se jim budeme věnovat. Poté popíšeme vývoj slovnědruhové kategorizace v rámci historického vývoje spisovné češtiny.

1.2.1 Kritéria vymezení slovních druhů

Klasifikace slovních druhů je v české jazykovědě založena na souladu kritérií, která se liší jednotlivým zaměřením, ale dohromady tvoří komplexní teoretický aparát. Rozlišujeme tato kritéria – sémantické (významové), syntaktické a morfologické (formální). Přesto, že je tento model jazykovědci obecně přijímán, objevily se také nesouhlasné názory. Jedním z kritiků této koncepce byl Miroslav Komárek, který se k této problematice vyjádřil v díle *Příspěvky k české morfologii*.[13] Uvádí zde, že jednotlivá hlediska nejsou paralelní a jednotná. To znamená, že

[9] CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2010, str. 128
[10] HAUSER, Přemysl; KLÍMOVÁ, Květoslava; KOLÁŘOVÁ, Ivana; ONDRÁŠKOVÁ, Karla. *Český jazyk pro studující učitelství 1. stupně ZŠ*. Praha: Grada, 2012, str. 93–95
[11] ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. vydání. Praha: ISV, 2000, str. 86
[12] ADAM, Robert. *Morfologie: Příručka k povinnému předmětu Bc. Studia oboru ČJL*. Praha: Karolinum, 2015, str. 46
[13] KOMÁREK, Miroslav. *Příspěvky k české morfologii*. Praha: SPN, 1978, str. 7–10

u různých slovních druhů vždy jedno kritérium převažuje nad ostatními. Za neužitečné považuje kritérium morfologické. Podle jeho názoru je v podstatě součástí hlediska syntaktického, protože typy flexe (pádová, osobní) i neohebnost jsou spjaty se slovními tvary a jejich funkcí ve větě. Navrhuje proto nový model, který by upřednostňoval syntaktické kritérium, které nejlépe odráží funkci slova. Komárkův předkládaný model se však v české lingvistice neuchytil, stejně jako pokusy mnoha dalších lingvistů, kteří se třídění slovních druhů snažili postavit na jednotné bázi.[14]

Při popisu jednotlivých kritérií jsme se v naší práci teoreticky přidržovali postupu a charakteristik tak, jak je vymezuje Marie Čechová v publikaci *Čeština – řeč a jazyk* (kap. 3., str. 86–91). V následujících podkapitolách (1.2.1.1. – 1.2.1.3.) tedy parafrázujeme a citujeme primárně z této příručky, není-li uvedeno jinak. Příklady v závorkách jsou přejaty pouze zčásti.

1.2.1.1 Kritérium sémantické

Marie Čechová klade na první místo sémantické kritérium, a to proto, že slovo s plnovýznamovým charakterem má podle ní nejlepší tendenci odrážet mimojazykovou realitu (denotát). V případě tohoto kritéria vyčleňujeme slovní druhy na základě toho, k čemu se vztahují v reálném světě a jaký význam nesou. Řadíme sem zejména podstatná jména a přídavná jména (např. *kniha, vážný*), dále verba (např. *psát, číst*), která jsou vázaná na časový průběh a nakonec příslovce (např. *červeně, dobře*), která vyjadřují okolnosti a příznaky vlastností či dějů.[15]

Komplikace mohou nastat ve chvíli, kdy dojde ke změně v přístupu ke skutečnosti. Může dojít k situaci, kdy jsme schopni pojmout každou skutečnost jako samostatnou substanci a zaměnit substanci a příznak, např. *stavba domu* vs. *stavět dům*. V takovém případě je zachována sémantická skutečnost, ale mění se slovnědruhová příslušnost.

Výše zmiňované slovní druhy označujeme jako základní, protože přirozeně tvoří základ slovnědruhové soustavy a říkáme o nich, že jsou plnovýznamové (autosémantické). Podobné vlastnosti mají i nástavbové slovní druhy, kam bychom řadili číslovky (např. *jedna*, *pět*), zájmena (např. *všechno*, *nikdo*) a citoslovce (např. *bum*, *ach*).

O zbývajících slovních druzích říkáme, že jsou neplnovýznamové (synsémantické) a jsou podmíněny vztahem k jinému slovnímu druhu, který je plnovýznamový. Samy o sobě tedy nemají žádnou funkci, ta se projeví až při jejich zapojení do syntaxe. Mezi taková slova řadíme

[14] KOMÁREK, Miroslav. *Příspěvky k české morfologii*. Praha: SPN, 1978, str. 8
[15] ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. vydání. Praha: ISV, 2000, str. 86

předložky, která se vážou převážně k podstatným jménům (např. *na stole*), spojky (např. *ale, aby*) a částice (např. *nechť, ať*). Identifikace částic je závislá na postavení ve větě, protože mohou mít stejnou či podobnou formu jako jiné slovní druhy, nejčastěji konjunkce.

1.2.1.2 Kritérium syntaktické

Syntaktické kritérium zohledňuje uplatnění slovních druhů ve vztahu k funkci, kterou mají v mluvnické výstavbě výpovědi (v syntaxi). Mohou nabývat funkce větných členů, výpovědí (vět) nebo gramatických výrazů, kdy zastávají roli pomocných slov při větné či textové výstavbě. Podstatné je především to, jak se slovní druhy realizují ve větných členech. Tuto roli však mohou plnit pouze slovní druhy plnovýznamové, nejčastěji podstatná jména, přídavná jména, většina zájmen, číslovky, slovesa a příslovce.

Podstatné jméno ve většině případů splňuje úlohu subjektu či objektu (např. *Babička pěstuje narcisy*, kde *babička* je subjekt, *narcisy* objekt.). Dále může přebírat roli doplňku (např. *Jmenovali ho ředitelem*), neshodného přívlastku (např. *Cesta horami byla zdlouhavá*), projevuje se ve jmenné části predikátu (např. *Matka je knihovnicí*) a v příslovečném určení (např. *Prodírali jsme se houštím*).[16]

Přídavná jména se nejčastěji objevují v pozici shodného přívlastku (např. *Obdivovali rozkvetlé barevné květiny*), ve jmenné části predikátu (např. *Bratr je pesimistický*) nebo jako shodný doplněk (např. *Viděla ji uplakanou*). Obdobnou funkci jako podstatná a přídavná jména mohou mít většinově zájmena a některé druhy číslovek.

V roli predikátu se projevují zásadně slovesa (např. *Otec ležel na kanapi*), zájmena zastávají roli příslovečného určení (např. *Vrátili se předevčírem*).

Neplnovýznamové (synsémantické) slovní druhy (zpravidla spojky a předložky) nemohou plnit funkci větných členů. Podílejí se ale na celkové výstavbě textu a fungují nejčastěji coby textové komponenty. V této souvislosti se vyčleňují i částice, které byly v dřívějších mluvnicích postaveny mezi příslovce a citoslovce, a které se jako neohebný a synsémantický slovní druh podílejí na vyjádření modality (např. *prý, snad*). Jejich hlavní rolí v komunikaci je vyjádření postoje mluvčího či emocí (např. *ať, kéž*), ale také stupně jistoty či míry (např. *možná, sotva*). Mezi neplnovýznamové slovní druhy můžeme zařadit také některá zájmena, která se spolu s ostatními, výše uvedenými slovními druhy, podílejí na výstavbě textu a zajišťují jeho koherenci.

[16] ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. vydání. Praha: ISV, 2000, str. 86–89

Samostatnou funkci výpovědi mají citoslovce. Pojímají skutečnost celistvě (např. *Hurá*!), ale mohou v některých případech přebírat roli sloves (např. *Kůň hop přes překážku*). Jsou tedy primárně neplnovýznamová, ale v určitém kontextu a zapojení do věty se stávají plnovýznamovými. Zvláštním případem jsou tzv. predikativa, která nejčastěji zastávají funkci příslovečného určení.

1.2.1.3 Kritérium morfologické

Morfologické kritérium nahlíží na slovní druhy z hlediska možnosti skloňování či časování. To zjednodušeně znamená, že jsou schopny měnit svůj tvar. V takovém případě mluvíme o slovních druzích ohebných. Do této skupiny řadíme podstatná jména, přídavná jména, zájmena a číslovky, které mají schopnost skloňování a slovesa, které je možné časovat.[17] Slova mohou měnit svůj tvar na základě změny v gramatické kategorii – rodu, čísle, pádu a vzoru.

Skloňovací koncovky v češtině se nazývají deklinační a rozeznáváme několik typů: jmenné (substantivní), složené (adjektivní) a zájmenné. Pro podstatná jména je příznačné skloňování jmenné, pro přídavná jména složené či smíšené (tvary složené a jmenné). Zájmena lze skloňovat zájmennými koncovkami, také adjektivními a nepravidelnými. Číslovky se skloňují dle všech typů.[18]

Časování neboli konjugace je způsob ohýbání sloves, který závisí na třech slovesných časech – přítomném (prézent), minulém (préteritum) a budoucím (futurum).[19] Slovesa můžeme rozdělit na pravidelná a nepravidelná. U pravidelných sloves rozlišujeme jednotlivé časovací typy, kdy užíváme dělení na třídy a vzory dle prézentního kmene. Nepravidelné časování mají slovesa, která neobsahují kmenotvornou příponu.[20]

Proti tomu stojí slovní druhy neohebné, které nevyjadřují morfologické kategorie, a do kterých bychom zahrnuli zbývající slovní druhy. Toto vymezení však není absolutní, jak píše Zdenka Rusínová v *Příruční mluvnici češtiny*, jelikož se setkáváme i s nesklonnými substantivy, adjektivy, zájmeny a číslovkami *„…a naopak např. některá adverbia mohou mít tvary měněné podle rodu a čísla (jakživ, jakživa; rád, rádi atp.), některé spojky mají formy vyjadřující*

[17] ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. vydání. Praha: ISV, 2000, str. 88–90
[18] KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; RUSÍNOVÁ, Zdenka. *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: Nakl. LN, 2000, str. 228
[19] Tamtéž, str. 315
[20] CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2010, str. 249, 266

osobu a číslo: abych, abys; kdybychom, kdybyste), citoslovce nebo částice mohou vyjadřovat 2. os. sg. a pl.: na vs. nate; viď vs. viďte atd.“[21]

1.2.2 Vývoj slovních druhů v českém jazykovém systému

Historie jakéhokoli spisovného jazyka je bezpochyby podstatným východiskem pro všechny lingvistické disciplíny, protože umožňuje pojmout analyzované téma v širším kontextu. Sledování vývoje určitých tendencí je pro badatele zásadním krokem. Tento umožňuje lépe nahlédnout do zkoumané oblasti a také popsat současný stav. Výjimkou není ani spisovná čeština, s kterou je pevně spjata i problematika slovních druhů.

Kořeny spisovné češtiny nacházíme již v 5. století n. l., kdy území dnešního Česka a Slovenska obývaly slovanské kmeny hovořící praslovanským nářečím. To dnes řadíme do západoslovanské jazykové větve. Výjimku tvořila pouze kmenová nářečí, která přejala některé vlivy z větve jihoslovanské. I přes tyto diferenciace byl jazyk českých a slovenských kmenů poměrně jednotný, ale postrádal společenský charakter i závazná pravidla.[22]

Výraznější změna ve vývoji spisovného jazyka proběhla následně až v 9. století a je spojena především s příchodem slovanských věrozvěstů Konstantina a Metoděje (r. 863). V rámci náboženské misie přeložili liturgické texty do staroslověnštiny a také sestavili jednotné písmo – hlaholici. Tyto kroky vedly k vytvoření pevné jazykové normy po stránce lexikální, syntaktické i stylistické. Nově vzniklý jazyk se dále terminologicky obohacoval, a to zásluhou církevních vlivů ostatních slovanských států a šíření křesťanství.[23]

Slovní druhy se začaly vyvíjet již v období praslovanštiny a jejich soustava byla téměř totožná jako u ohebných slovních druhů současných slovanských jazyků. Rozdíl mezi substantivem a slovesem závisel na rozlišení subjektu (podmětu), případně objektu (předmětu) a predikátu (přísudku) ve větě. Vlastnost se vyjadřovala adjektivem a ve větě zaujímala pozici atributu (přívlastku). Zájmena plnila obdobnou funkci jako substantiva či adjektiva s tím rozdílem, že ke skutečnosti pouze odkazovala. Z neohebných slovních druhů se ve větě realizovala příslovce. Praslovanština na rozdíl od dnešní češtiny nerozlišovala číslovky coby samostatný slovní druh, ale řadila je ke kategorii číselných substantiv, adjektiv, či zájmen. K vydělení číslovek a jejich zařazení mezi slovní druhy došlo až v pozdější době.[24]

[21] KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; RUSÍNOVÁ, Zdenka. *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: Nakl. LN, 2000, str. 228
[22] KOMÁREK, Miroslav. *Dějiny českého jazyka*. Ed. Ondřej Bláha. Brno: Host, 2012, str. 13
[23] Tamtéž, str. 14
[24] Tamtéž, str. 129

Dnešní morfologie definuje v češtině celkem deset slovních druhů, ale v minulosti se jejich počet proměňoval. Tento fakt dokládají mluvnice z různých časových období. Kromě již zmiňovaných numeralií tvořily výjimku částice, které byly dříve řazeny k příslovcím, případně citoslovcím, jak tvrdí Marie Čechová.[25] Jiná příručka uvádí, že v 50. letech došlo k vydělení částic ze spojek.[26] Zvláštním případem slovních druhů jsou tzv. predikativa, někdy označována jako jedenáctý slovní druh. Jedná se o slova, která vyjadřují určitý stav a pojí se se sponovým slovesem *být*, např. *je slunečno, je deštivo* apod. V dnešním pojetí jsou nejčastěji řazena mezi příslovce.

1.2.3 Přechodný jev

Proces vydělování slovních druhů nebyl jednoznačný také proto, že hranice mezi jednotlivými slovními druhy je velmi tenká. Určitá slova mají tendenci přecházet či kolísat mezi více slovními druhy. Toto je dáno především křížením výše zmíněných kritérií či jejich postavením proti sobě. V takovém případě je nutné vztáhnout dané slovo ke kontextu, ve kterém se nachází. Odborně se tento jev nazývá jevem přechodným a může způsobovat přesahy mezi slovními druhy (např. *pokladní, vedoucí*). V praxi to znamená také odlišné přiřazování slov ke slovním druhům v jednotlivých mluvnicích.

Např. slovo *všichni* bývá nejčastěji řazeno mezi zájmena kvůli dalším tvarům: *všem, všech* apod., ale také mezi číslovky, protože odkazuje k určitému počtu. Stejně jako výraz *totiž* považujeme nejčastěji za spojku, ale někdy také za příslovce (ozn. příčiny) či částici (jestliže uvozuje větu).

S přechodnými jevy úzce souvisí také tzv. slovnědruhová homonymie. Takto je pojmenována situace, kdy jedna konkrétní podoba slova patří k různým slovním druhům. Jako příklad nám poslouží slovo *hnát*, které může označovat jak sloveso v infinitivním tvaru, tak název pro končetinu. V lingvistice se rozlišuje několik procesů, které mohou způsobovat odlišné řazení slov k určitým slovním druhům. Tyto přechody jsou snazší u neohebných slovních druhů, protože nedochází ke změně tvaru daného slova. Marie Čechová definuje tyto procesy[27]:

a) Substantivizace adjektiv = adjektiva nabývají podoby substantiv, např. *člověk cestující vlakem* vs. *cestující* ve smyslu *pasažér*

[25] ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. vydání. Praha: ISV, 2000, str. 90
[26] HAUSER, Přemysl; KLÍMOVÁ, Květoslava; KOLÁŘOVÁ, Ivana; ONDRÁŠKOVÁ, Karla. *Český jazyk pro studující učitelství 1. stupně ZŠ*. Praha: Grada, 2012, str. 93
[27] ČECHOVÁ, pozn. 25, str. 90–91

b) Adverbializace = tvar jména, prepozičního spojení nebo tvar slovesa se stanou adverbii, např. *zvečera, jít kolem*
c) Prepozicionalizace = tvary substantiv, příp. sloves se přetvoří na prepozice, např. *během představení, vzhledem k podmínkám*
d) Konjukcionalizace = tendence slovních spojení nabývat charakteru konjunkcí, např. *zatímco* (*zatím* + *co*)
e) Interjekcionalizace a partikulizace = změna slovního druhu v interjekci, např. *božínku*, či partikuli, např. *kéž by*

2 Gramatiky a mluvnice češtiny

2.1 Historie českých gramatik

2.1.1 Počátky spisovného jazyka a humanismus

Jazykovědné zájmy o češtinu měly původně rysy čistě praktické. Tato potřeba vyvstala zejména z nutnosti vypořádat se v českém prostředí s cizojazyčnými texty, ale přesahovala také do oblasti kodifikace pravopisu. Mimo otázky pravopisné se začala formovat i fonetika a fonologie. Tuto orientaci dokládá i spis z počátku 15. století zvaný *Ortographia Bohemica*, který objevil v 19. století František Palacký a za jehož autora označil Jana Husa. Počátky české gramatografie ale mají svůj původ v období humanismu, kdy na naše území pronikaly mluvnice latinské.[28]

Dle Taťány Vykypělové se česká spisovná norma na našem území začala vyvíjet koncem 15. století a v průběhu století 16. Společenské prestiži se tehdy těšily zejména překlady latinských biblických textů a poměrně rychle se šířily díky zavedení knihtisku. V souvislosti s biblickými překlady vznikaly také první gramatiky. První z nich nesla název *Gramatika česká* a za její autory jsou označováni Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomates.[29]

Za nejvýznamnější gramatiku tohoto období je považována rukopisná *Gramatika česká* autora Jana Blahoslava, kterou ve své práci zmiňuje i Miroslav Komárek.[30] Ke konci 16. století vyšly slovníkové práce Daniela Adama z Veleslavína. V těch byla shrnuta dobová slovní zásoba a terminologie. Vývoj spisovného jazyka tohoto období vyvrcholil *Biblí kralickou*, která

[28] VEČERKA, Radoslav. *Starší mluvnictví: od počátků do obrození* In *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 11–13
[29] VYKYPĚLOVÁ, Taťána. *Čeština „dlouhého 16. století": zdroje spisovné normy* in *Studie k moderní mluvnici češtiny 3: Čeština a dějiny*. Olomouc: FF UP, 2013, str. 41–46
[30] KOMÁREK, Miroslav. *Dějiny českého jazyka*. Ed. Ondřej Bláha. Brno: Host, 2012, str. 30

se stala nejen základním náboženským textem, ale také východiskem pro další utváření jazykového úzu. Díky *Bibli kralické* a dalším textům se ustálil nový typ pravopisu, tzv. českobratrský, který se užíval až do 19. století. Vyjma toho vycházely také stylistické a rétorické příručky, které měly kulturně obohacovat psané i mluvené slovo.[31]

2.1.2 Novodobé mluvnictví a národní obrození

Počátky novodobého mluvnictví datuje Radoslav Večerka v *Kapitolách z dějin české jazykovědné bohemistiky* přibližně do poslední třetiny 18. století.[32] Tendence z tohoto období se dále rozvíjely až do současnosti. Velkého pokroku bylo dosaženo v době národního obrození, kdy byla na českém území potlačena němčina a společnost požadovala návrat k českému jazyku. Mezi hlavními požadavky byla mimo jiné stabilizace gramatiky spisovné češtiny. Ta se stále potýkala s historickými vlivy jiných jazyků a potřebovala ustálenou formu.[33]

Jedním z čelních představitelů této doby byl Josef Dobrovský. Zasloužil se nejen o vznik vědy, kterou dnes nazýváme slavistika, ale věnoval se také otázkám gramatickým a pravopisným. Nejpřínosnějším Dobrovského dílem se stala *Podrobná mluvnice jazyka českého* (vyšla r. 1809 a 1819), která nabídla nový pohled na spisovný jazyk.

Josef Dobrovský vycházel ze starších mluvnic a tendence z nich přejaté přizpůsoboval požadavkům své doby. Za základní pojal jazyk *Bible kralické* a provedl také tzv. analogickou jazykovou úpravu (*i/y* se mělo po *s, z* psát dle tvarů *páni – pány*, např. 1. p. pl. *psi* – 1. p. sg. *psy*). Josef Dobrovský se ve své gramatice mimo jiné podrobně zabýval slovotvorbou. Tento záměr vycházel z osobní averze vůči neologismům. Vyplýval nejen z jeho klasicistních zásad, ale i z obav o budoucnost češtiny. Upřednostňoval češtinu z literatury pro lid, avšak v umělecké sféře dával přednost původním výrazům a knižní formě. I přes Dobrovského mírně konzervativní postoj k vývoji jazyka další progres neustrnul, ale nabyl na dynamice v posledním desetiletí jeho života.[34]

Obrat nastal s nástupem nové generace a za odlišných společenských podmínek. V této etapě (1. pol. 19. st.) se nejvýrazněji prosadily jazykovědné myšlenky Josefa Jungmanna, který se realizoval v několika oblastech. Ve velké míře navázal na reformační kroky Dobrovského, ale také se v mnohém odlišoval. Společenský pokrok umožnil odlišné nazírání na jazyk, který

[31] KOMÁREK, Miroslav. *Dějiny českého jazyka*. Ed. Ondřej Bláha. Brno: Host, 2012, str. 30–31
[32] VEČERKA, Radoslav. *Novodobé mluvnictví: od třetí třetiny 18. století do současnosti* In *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 26
[33] KOMÁREK, pozn. 31, str. 37
[34] KOMÁREK, pozn. 31, str. 38–39; VEČERKA, pozn. 32, str. 27

se stal nástrojem národní kultury i vědeckého bádání. Do popředí se dostával zejména styl umělecký. Kvůli absenci specifických rysů byl však brán jako součást stylu lidové literatury. Jungmann a jeho vrstevníci se proto zaměřili na ustavení jazykových stylů a také na celkové obohacení lexika.[35]

Stále platná byla kodifikovaná gramatika Josefa Dobrovského a hlavní změny probíhaly na rovině lexikální. Josef Jungmann se podílel na utváření odborné terminologie, která vycházela z cizojazyčných přejímek, ale vznikala i slova zcela nová. V této době se na krátkou dobu prosadil i jazykový purismus, který odmítal slova německého původu. Nově zavedené termíny se i přesto prosazovaly jen v malé míře. Teoretické práce vědeckého zaměření zatím neexistovaly a školské příručky nebyly pro novou terminologii přizpůsobeny.[36]

Zájem druhé generace se proto týkal nejen vědeckého poznání, ale také vzdělávání a celkové kultivace jazyka. K tomu výrazně přispěla překladatelská činnost, které se kromě Josefa Jungmanna věnoval např. František Ladislav Čelakovský, Pavel Josef Šafařík nebo Václav Hanka. Nejvíce se teoreticky i prakticky uplatnilo právě zmiňované hledisko funkčních stylů, které mělo nepochybně vliv i na další vývoj mluvnictví.[37]

2.1.3 Polovina 19. století až r. 1918

V následujících přibližně 70 letech došlo k zásadním změnám v historii. Navazující generace jazykovědců a filologů dále rozvíjela znalosti získané v předchozích obdobích, ale objevilo se několik inovací. Revoluční rok 1848 byl důležitým mezníkem pro další vývoj českého národa i jazyka. Spisovná čeština začala pronikat do výuky na školách, do státních institucí a také do psané publicistiky. Tyto kroky však vedly ke zvýšení nároků na spisovný jazyk a požadovala se nová jazyková kodifikace. Především měly vymizet stále převládající archaismy a značné rozdíly mezi psanou a mluvenou formou.[38]

Institucí vhodnou k pozvolnému teoretickému vývoji „nové“ češtiny se stala pražská univerzita. Mnoho lingvistů působících v Praze zaujalo funkci vysokoškolských profesorů a řada z nich měla zkušenosti z cizojazyčného prostředí. Průkopníkem nových teoretických konceptů byl německý indoevropeista August Schleicher. I přes odlišnou národnostní příslušnost češtinu

[35] KOMÁREK, Miroslav. *Dějiny českého jazyka*. Ed. Ondřej Bláha. Brno: Host, 2012, str. 39
[36] Tamtéž, str. 39–40
[37] VEČERKA, Radoslav. *Novodobé mluvnictví: od třetí třetiny 18. století do současnosti* In *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 47–48
[38] KOMÁREK, pozn. 35, str. 44

prakticky ovládal a publikoval v ní některé své studie. Významným lingvistou, který rozvíjel češtinu na úrovni syntaxe byl slovenský učenec Martin Hattala.[39]

Hattalův odkaz nacházíme také v dobových mluvnicích. První vydal ještě za svého působení na Slovensku a věnoval se v ní i problematice slovních druhů a slovosledu. Další příručky jako *Skladba jazyka českého* (1855) a *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského* (1957) dokládají Hattalův zájem o analýzu věty s využitím jiných než jen českých a slovenských gramatik. Celkově se snažil nově vznikající jazykovou normu obohatit o prvky lidové slovesnosti, ale nesetkal se s pochopením. Kritikové mu vyčítali např. slovakismy, což bylo v rozporu s požadavky „počeštění", ale i jistý příklon k neologismům, které stále nebyly v jazyce uznávaným jevem.

Gramatiky a mluvnice byly od počátku své existence součástí výuky na školách. Se sílícím vlivem češtiny bylo nutné vyrovnat se i ve školství s překlady cizojazyčných děl a přizpůsobit se novým pravidlům. Podobně jako Martin Hattala se syntaktické stránce jazyka věnoval středoškolský profesor Václav Zikmund. Jeho rozsáhlé dílo *Skladba jazyka českého* (1863) vycházelo z komparace češtiny a latiny. Termíny v něm uvedené jsou v obměnách dodnes užívány a celkový popis české syntaxe byl po dlouhou dobu nepřekonán. Kromě této publikace vyšla také *Grammatika jazyka českého pro nižší gymnasia* (1864 1. vyd.).[40]

I přes velké množství pokusů o finální ustálení normy spisovného jazyka se čeština tohoto období stále potýkala s řadou problémů. Jedním z důvodů bylo prosazování purismu, který vyústil v tzv. brusičství. Příslušníci tohoto proudu, jako byl i Martin Hattala, chtěli oprostit spisovný jazyk především od cizojazyčných přejímek (zejm. německých). O určitou jazykovou stabilizaci se zasloužil až Jan Gebauer.[41]

Jan Gebauer si uvědomoval nejen potřebu kodifikovat jazyk k rozvoji kultury, ale také vědy a zejména školství. Jeho profesní zájem se zpočátku dotýkal historického vývoje češtiny, později se více přizpůsobil dobovým požadavkům. Zaměřil se proto na tvorbu učebnic, čímž se patrně nejvíce zapsal do povědomí veřejnosti.[42]

Mluvnice vypracované Gebauerem byly prakticky užívány až do r. 1945, zejména jeho *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské* (1. vyd. 1890), která je považována i za

[39] VEČERKA, Radoslav. *Novodobé mluvnictví: od třetí třetiny 18. století do současnosti* In *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 49
[40] Tamtéž, str. 50–51
[41] KOMÁREK, Miroslav. *Dějiny českého jazyka*. Ed. Ondřej Bláha. Brno: Host, 2012, str. 46–48
[42] VEČERKA, pozn. 39, str. 55–56

kodifikační příručku. Více historických výkladů obsahovala *Příruční mluvnice jazyka českého* (1900) a *Historická mluvnice jazyka českého* (1894–1929). Vyjma mluvnictví se Gebauer zasloužil o ustavení pravidel českého pravopisu, jak dokládají *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví* (1902).[43]

2.1.4 Od r. 1918 po současnost

Rok 1918 se do historie zapsal několika událostmi. Byla ukončena první světová válka a založena Československá republika. Právě díky tomuto nově vzniklému státnímu útvaru probíhaly změny nejen na poli politickém a společenském, ale i jazykovědném. Spolupráce lingvistů z různých evropských států umožnila rozšířit nový lingvistický směr – strukturalismus. Podstatným mezníkem je především r. 1926, kdy vznikl Pražský lingvistický kroužek. Toto uskupení českých i zahraničních učenců se zasloužilo o ustavení pojetí funkce v jazyce a vnímání jazyka jako struktury. Zcela nová teoretická koncepce a metodologie strukturalismu se podílely na vývoji české gramatologie a gramatografie přesto, že se ještě nejednalo o ucelená mluvnická díla. Příspěvky byly nejčastěji publikovány formou statí v periodicích nebo sbornících.

V meziválečném období se v určité míře vycházelo z mluvnic Jana Gebauera, ve kterých však převládal historizující aspekt. Lingvisté se proto snažili přizpůsobovat učebnice a příručky pokrokovým názorům na spisovný jazyk. K těmto lingvistům patřili Václav Ertl se svou *Krátkou mluvnicí českou pro nižší třídy středních škol* (1928) a Jan Kaňka, který se autorsky podílel na vydání Gebauerových mluvnic a jejich úpravě pro potřeby současného jazyka.[44]

Za více pokrokového autora tohoto období je považován František Trávníček. Jeho *Stručná mluvnice česká* (1. vyd. r. 1941) se dočkala několika přepracování. Ze spisovné češtiny postupně vymizely archaické prvky a více se rozvinuly funkční styly. Tyto změny neohrozila ani německá okupace v době druhé světové války, kdy byla čeština značně potlačena, ale ne zcela eliminována.[45]

Konec války r. 1945 umožnil československému národu částečně obnovit vlastní suverenitu, nicméně tento stav neměl dlouhého trvání. Komunistický režim nastolený v roce 1948 byl u moci čtyřicet let a pochopitelně zasahoval do různých oblastí. S pozvolným mizením germanismů začaly do češtiny a slovenštiny pronikat prvky z jiných jazyků. Jednalo se hlavně

[43] VEČERKA, Radoslav. *Novodobé mluvnictví: od třetí třetiny 18. století do současnosti* In *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 55–57
[44] Tamtéž, str. 59–61
[45] KOMÁREK, Miroslav. *Dějiny českého jazyka*. Ed. Ondřej Bláha. Brno: Host, 2012, str. 50–54

o přejímky z ruštiny. Obohatila se odborná terminologie, což souviselo především s rozvojem průmyslu a hospodářství (např. *pětiletka*, *kulak*). Později se slovní zásoba rozšířila o slova přejatá z angličtiny a francouzštiny, zejména z oblasti technologií či kultury a módy (např. *software, elpíčko, minisukně*). Naopak do pozadí ustupovaly zastaralé výrazy typu *peku*, *umru* nebo *dělati*. Díky bilingvním médiím docházelo také k prolínání češtiny a slovenštiny, proto se v češtině uchytila slova jako *středobod* či *výdobytek*. Tyto změny si logicky žádaly úpravu či rozšíření slovníků, mluvnic a školských učebnic, případně bylo potřeba utvořit příručky nové.[46]

Gramatickým pracím i tvorbě slovníků se věnovalo mnoho lingvistů a bohemistů. Mezi nimi byl i František Trávníček, který významně rozšířil tvorbu českého mluvnictví o dvojdílnou *Mluvnici spisovné češtiny* (1951). Ve stejném roce byla vydána i praktičtěji zaměřená *Česká mluvnice* autorů Bohuslava Havránka a Aloise Jedličky. Důležitou institucí nejen pro kultivaci spisovného jazyka se stal Ústav pro jazyk český (zal. 1946). Mimo jiné zaštiťoval vydávání normativních publikací, např. *Akademické mluvnice češtiny* (1986–87) nebo *Slovníku spisovné češtiny* (1978).

Pád komunistického režimu v roce 1989 opět přirozeně zapříčinil změny v oblasti jazyka. Čeština byla jako národní jazyk vystavena vlivu angličtiny, která postupně nahradila ruštinu. Jazykovou situaci ovlivnil i rozpad Československé republiky r. 1993 a velká role připadla masovým médiím a komunikačním technologiím. Tyto aspekty nemohly zůstat bez povšimnutí také v oblasti mluvnictví. Pozornost byla věnována spisovné češtině a přejatá slova se automaticky stala součástí domácí slovní zásoby. V posledních dvou desetiletích se objevují požadavky o kodifikaci více přizpůsobenou současné mluvené češtině, zejména obecné.[47]

Z tohoto důvodu jsou moderní mluvnice založeny především na materiálech jazykových korpusů. Dvoudílná *Mluvnice současné češtiny* Václava Cvrčka nese označení korpusová gramatika, nicméně se nejedná o klasickou normativní příručku. Dosud nejnovější vydanou mluvnicí, která rovněž vychází z textů obsažených v Českém národním korpusu je *Velká akademická gramatika spisovné češtiny*. Obě zmíněné publikace budou mimo jiné předmětem hlavní části naší práce, což obnáší vymezení slovnědruhových kategorií.

[46] KOMÁREK, Miroslav. *Dějiny českého jazyka*. Ed. Ondřej Bláha. Brno: Host, 2012, str. 55–56
[47] Tamtéž, str. 57–59

3 Pojetí slovních druhů v „nových“ mluvnicích češtiny

V této části práce se budeme věnovat jednotlivým českým mluvnicím, které stručně uvedeme a následně se zaměříme na to, jak jsou v nich koncipovány slovnědruhové kategorie. Vzhledem k velkému množství materiálu byly vybrány gramatiky z různých období, které se navíc odlišují svým zaměřením. V každé podkapitole se tedy budeme zabývat jednou konkrétní gramatikou a pokusíme se dodržet chronologické pořadí.

K demonstraci starší formy byla zvolena *Historická mluvnice jazyka českého*, která zahrnuje slovnědruhovou problematiku v kontextu syntaxe. Dále se budeme zabývat *Stručnou mluvnicí česko*u, což byla pravděpodobně nejvyužívanější česká mluvnice vůbec. Na závěr představíme tři mluvnice současné, a to *Mluvnici současné češtiny 1*, *Moderní mluvnici češtiny* a dosud nejnověji vydanou *Velkou akademickou gramatiku spisovné češtiny.*

Při deskripci *Historické mluvnice jazyka českého* a *Stručné mluvnice české* budeme definovat slovní druhy tak, jak jsou v nich uvedeny a zachováno zůstane i dané pořadí. Abychom se vyhnuli opakovanému popisu slovních druhů v mluvnicích novějších, zaměříme se pouze na ty slovní druhy, ve kterých došlo v porovnání s dřívějšími mluvnicemi k určité změně, případně ke změně v zařazení. Tyto rozdíly se následně pokusíme charakterizovat.

3.1 Historická mluvnice jazyka českého (1929)

Historická mluvnice jazyka českého je čtyřdílnou gramatickou příručkou, jejímž autorem je Jan Gebauer. Dokončil však jen první díl s názvem *Hláskosloví* (1894) a díl třetí označený *Tvarosloví* se svazky *Skloňování* (1896) a *Časování* (1898).[48] Druhý díl chtěl Gebauer věnovat slovotvorbě, resp. kmenosloví, tímto termínem označuje výklad o tvoření kmenů v češtině. Mezi vydáním prvního a třetího dílu mluvnice pracoval Jan Gebauer na *Slovníku staročeském*.[49]

O zveřejnění čtvrtého dílu nazvaného *Skladba* se zasloužil až r. 1929 František Trávníček. Tohoto úkolu se zhostil coby celoživotní Gebauerův obdivovatel a následovník, i když si byl vědom jisté míry zastaralosti a zároveň rostoucího jazykového pokroku. Při vydávání publikace vycházel z Gebauerových rukopisů a dodržel formu i obsah bez nutnosti vlastního zásahu. Dílo

[48] MAREŠOVÁ, Hana. *Základy historické mluvnice češtiny s texty k rozboru*. Olomouc: PdF UP, 2018, str. 25
[49] ZUBATÝ, Josef. *Historická mluvnice jazyka českého* in *Naše řeč*, roč. 13, č. 5, 1929, str. 110–114

Jana Gebauera je dodnes považováno za základ české jazykovědy nejen tím, že „*rozhojní naše poznatky, nýbrž i tím, že se stane východiskem nových prací.*“[50]

Jak jsme již uvedli v počáteční části naší práce, slovní druhy spadají do funkční morfologie. Proto bychom logicky předpokládali, že i v případě Gebauerovy gramatiky budou slovní druhy zařazeny do třetího dílu – *Tvarosloví*, nikoliv do *Skladby*. Gebauer však postupoval odlišným způsobem. V obou svazcích *Tvarosloví* se sice do určité míry slovními druhy zabývá, zaměřil se však pouze na skloňování – jmenné, zájmenné a složené a na časování sloves. Vychází částečně z kritéria morfologického, ale jeho výklad postrádá slovnědruhové definice. Ty jsou čtenáři předloženy až ve *Skladbě*, která je posledním vydaným dílem. Přihlédneme-li k faktu, že mluvnice má sloužit především jako gramatická příručka širší veřejnosti, měl by se čtenář předně seznámit se slovními druhy jako takovými a následně s jejich deklinací a konjugací.[51]

Skladba je tematicky rozdělena do dvou částí. V první, nazvané *Větosloví*, se autor zaměřil na syntax vět jednoduchých, jejich funkci ve větě (větné členy), dělení s ohledem na modalitu a na tvorbu a dělení souvětí. V závěru první části se věnuje také slovosledu a tzv. větosledu. Druhá část nese označení *Skladba (ve smyslu užším)*, čímž Gebauer myslí *„nauku o platnosti (funkci) slovních druhův a tvarův, o shodě (kongruenci) a o vazbách (constructio, regimen) jednotlivých slov a tvarů ve větě.*“[52]

Pro cíl naší práce bude podstatná zmíněná část druhá, která se dotýká slovních druhů. Gebauer uvádí, že slova je možno dělit podle druhu nebo podle tvaru. Podle druhu vyděluje slovních druhů celkem 9 – jméno podstatné (nomen substantivum), jméno přídavné (nomen adiectivum), zájmeno / náměstka (pronomen), číslovka (numerale), sloveso (verbum), příslovce (adverbium), předložka (praepositio), spojka (coniunctio) a citoslovce / mezislovce (interiecto). Dále Gebauer rozlišuje tvary skloněné (pády) a tvary slovesné, kam spadají slovesné způsoby, přechodníky a příčestí a podstatné jméno slovesné (substantivum verbale).[53]

V Gebauerově rozdělení i pojmenování je zcela patrný vliv latinské gramatiky, která byla do počátku 20. století součástí klasického vzdělání. Při popisu se zaměříme na definici

[50] TRÁVNÍČEK, František. *Předmluva* in *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV.: Skladba*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929, str. 1–5
[51] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl III*: *Tvarosloví* (1. svazek *Skloňování*, 2. svazek *Časování*), Praha + Vídeň: nakl. F. Tempského, 1896, 1898.
[52] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929, str. 96.
[53] Tamtéž

a vymezení jednotlivých slovních druhů, realizace ve větných členech a syntaxi obecně bude proto zmíněna pouze okrajově. Při řazení slovních druhů do podkapitol se přidržíme Gebauerova schématu, které se v některých bodech liší od tradičního pořadí a zcela nerozlišen je slovní druh částic.

3.1.1 Podstatná jména

Substantiva jsou zde definována jako jména, která označují nositele energie nebo její předmět. Liší se od jmen ostatních, kterými má Gebauer na mysli přídavná jména a zájmena. V syntaxi se substantiva zapojují ve funkci podmětu, předmětu, doplňku, přívlastku, případně figurují jako součást jiných větných členů. Je také nutno rozlišovat mezi konkrétními a abstraktními jmény, kdy však některá abstrakta mohou nabývat konkrétní hodnoty, např. příjmení *Svoboda* nebo *prodal jsem letošní úrodu* (tzn. plodiny).

Konkrétní jména se dále dělí na apelativa a propria (obecná a vlastní). K apelativním řadí Gebauer jména hromadná (collectiva, např. *trní*) a látková (materialia, např. *voda*). Naopak nerozlišuje jména pomnožná, resp. jejich formu v plurálu dává do protikladu k významu látkových jmen, která jsou vždy v singuláru (např. *železa* ve smyslu *pouta* vs. *železo* jako prvek). Jmény vlastními označuje pojmenování člověka (antroponyma / anthropica), kam spadají jména osobní (křestní a domácká), rodová (příslušníci rodu a příjmení), národnostní (národy a menší celky) a dále pojmenování místa (toponyma / topica).[54]

Antroponymům, zejména příjmením a jejich vzniku je v kapitole o substantivech věnována podstatná část. S onymickým materiálem se setkáváme i v modernějších mluvnicích, ale ne v takové míře, jak s ním nakládá Gebauer. Jeho důkladná etymologická analýza, formální klasifikace a popis vztahu etymonu k historické slovní zásobě přispěly k rozvoji onomastické metodologie. Také proto se onomastika postupně přesunula z oborů historických do filologických a dnes je samostatnou lingvistickou subdisciplínou.[55]

Specificky přistupuje Gebauer k názvům měsíců roku, která se dle něj chovají jako propria, ale vznikla zúžením jmen apelativních. Původně se jednalo o obecná slova, která označovala období v daném roce, např. *když padá listí – listopad, období, kdy je led – leden.* V některých případech je však takový výklad nedostačující a je nutné přistoupit k překladu z latiny.

[54] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929, str. 144–145

[55] ŠRÁMEK, Rudolf. *Onomastika* in *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky.* Praha: Academia, 2007, str. 388–389

Navíc uvádí, že je možné o nich uvažovat jako o dvanáctinách – leden představuje první, únor druhou dvanáctinu roku atd.[56]

Slovanské jazyky mají dle Gebauera tendenci pojmenovávat individuální předměty substantivy, na rozdíl od jazyků jiných, které častěji pojmenovávají pomocí adjektiv, např. zastaralé slovo *mudřec* (*mudrc*) vs. něm. *der Weise* (*moudrý*). Podle tohoto vzoru jsou v češtině tvořena substantiva z adjektiv či z příčestí se specifickými sufixy: *-ec* (*opilec, bohatec, slepec*), *-ík* (*bídník, násilník, hříšník*), *-ák* (*dobrák, chytrák, bídák*), *-och* (*běloch, černoch, divoch*), *-ost* (*věčnost, vlastnost, malost*), *-ač* / *-ce* (*zaklínač, ochránce*). Druhým případem je spojení adjektiva se substantivem obecného významu nebo s jiným, které je vyňato z kontextu a má pouze doplňující charakter. Mezi taková substantiva řadí Gebauer např. *věc* (*veliká věc, jistá věc*) nebo *čin* (*divný čin, pravý čin*). Substantivizována však mohou být i slova jiná, jako je *bych* (*bude potom bycha honiti*), *snad* (*aby i žádný snad, i žádné mněnie mdly v něm*) či *dnes* (*od dnes třetí den*).[57]

3.1.2 Přídavná jména

Adjektivum je definováno jako jméno, které označuje vlastnost určitého předmětu nebo osoby, např. *sedmiletá válka, pracující člověk*. Tento předmět bývá nejčastěji vyjádřen substantivem nebo zájmenem, které má zástupnou funkci. Adjektivum se s označovaným předmětem pojí gramaticky, a to shodou v rodě, čísle a pádu. Číslo a pád se vyjadřují skloňováním, to je v případě adjektiv jmenné nebo složené. Adjektiva podléhají gradaci, proto je možné jejich stupňování (*vysoký, převysoký, velmi vysoký*), případně komparace (*vysoký, vyšší, nejvyšší*). Schopnost komparace je jedním z rysů, kterými se adjektiva odlišují od substantiv. Také jimi nelze postihnout nositele významu, ale pouze charakteristiky, kterými disponuje. Gebauer dále vymezuje adjektiva vůči zájmenům, která mají jen formální funkci, a slovesům. Zde je zásadní diference mezi skloňováním adjektiv a časováním sloves.

Rysy, kterými se adjektiva vyznačují, hrají podstatnou roli při jejich zapojení v syntaxi. Nejčastěji se s nimi setkáváme v případě, kdy jsou součástí příčestí. V takovém případě hovoříme o adjektivních participiích, např. *nesa nesoucí, padl padlý* aj. Adjektivní tvary Gebauer užívá i ve spojení s číslovkami nebo rodovými zájmeny. Uvádí, že v takovém případě, si slova udržují nejen vlastní význam, ale také význam adjektivní, který jinak nazývá vlastnostní.

[56] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 151
[57] Tamtéž, str. 152–155

Např. při spojení *ty jsi náš* ve smyslu *přítel naší strany*, *onen břeh* kdy má na mysli *protější břeh* atd. Tato slova, která mají tvar adjektiva, ale náleží k jinému slovnímu druhu, označuje jako adjektivalia. Adjektiva i adjektivalia se mohou realizovat v syntaxi několika způsoby. Nejčastěji plní funkci přívlastku (*pracovitý člověk, naše zahrada*), bývají součástí podmětu (*tonoucí i stébla se chápe*), doplňku (*Bůh je věčný*) nebo předmětu (*sytý hladovému nevěří*). Často se adjektivum vyskytuje v adverbiálních tvarech (*vysoko, z čista jasna*).[58]

Na problematiku slovanských adjektiv, zejména českých, je dle Gebauera nutno nahlížet z několika hledisek. V této souvislosti zmiňuje původ a význam některých adjektiv, jejich substantivní funkci, rozdílné skloňování a obecnou schopnost stupňování. Ve svém výkladu postupuje systematicky a každým aspektem se podrobně zabývá.

V souvislosti s původem a významem adjektiv slovanských jazyků zmiňuje Gebauer snahu upřednostňovat souřadný přívlastek. Proto dochází ke vzniku adjektiv, která označuje za zvláštní jako např. *metelná rána, římský protivník*. Tato adjektiva se ale častěji projevují v přívlastcích podřadných – *rána metlou, protivník proti Římu*. Navzdory odlišné terminologii můžeme konstatovat, že z hlediska syntaktické formy hovoří Gebauer o přívlastku shodném a neshodném. Dodává, že užití přívlastku neshodného je v jazycích nerovnoměrné a bude frekventovanější spíše ve starších obdobích češtiny.[59]

Mezi zvláštní adjektiva řadí Gebauer adjektiva posesivní (přivlastňovací) a adjektiva jiná. Adjektivy posesivními jsou zde myšlena ta, která jsou zakončena sufixem *-óv* a *-in*. Mezi zvláštní jsou řazena z toho důvodu, že mají schopnost vyjádřit posesivitu samy o sobě, např. *zahrada súsedova, krev Abelova spravedlivého, dvór králóv*. Setkáváme se s nimi nejčastěji v případě životných proprií, výjimkou jsou některá jména místní jako *Benešov, Radotín* atd. Při tvoření adjektiv jiných se vychází z jejich vlastního významu. Nejvíce se vyskytují jako součást neshodného přívlastku, který doplňuje příslušný děj. Mohou také vzniknout z neshodného přívlastku rozvitého (*myšlení na boha – myšlení nábožné*).

Substantivní funkce adjektiv je dle Gebauera prokazatelná v případě jazyků, které mají samostatný člen. Mezi takové lze zařadit francouzštinu nebo němčinu. U češtiny a dalších slovanských jazyků je tato tendence potlačována, ale nalézáme v nich více substantiv tvořených z adjektiv (např. *slepec, nešťastník, bídník*). Přesto existují určité výjimky, kdy se adjektivum

[58] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 155–156
[59] Tamtéž, str. 156–157

objevuje na místě substantiva. S tímto jevem se lze setkat např. u vlastních jmen (*pan Novotný*), rčení (*přišel s nepořízenou*) nebo u slov označujících měnu (*třicet stříbrných*).[60]

3.1.3 Zájmena

Zájmena (zde také *náměstky*) jsou slova sklonná, která nejčastěji zastupují podstatná nebo přídavná jména. Dalšími variantami jsou *zájmí*, *zájmení* nebo *místojméno*. Na základě vyjádření předmětu a vztahu k němu Gebauer dělí zájmena na určitá a neurčitá. Takto vymezené skupiny zahrnují konkrétní typy zájmen. Do zájmen určitých jsou zahrnuta zájmena osobní, přivlastňovací, ukazovací, tázací a vztažná. Do skupiny druhé spadají zájmena neurčitá. Gebauerovo rozdělení tudíž postrádá zařazení zájmen záporných.[61]

Do zájmen osobních patří v 1.os. sg. *já* (příp. staročeské *jáz*), 2. os. sg. *ty*, 3. os. sg. *on*, 1. os. pl. *my*, 2. os. pl. *vy* a zvratné zájmeno *se* pro všechny osoby a čísla. Tento typ zde ještě nezahrnuje v 3. os. zájmena *ona, ono* a ekvivalenty v plurálu což jsou *oni, ony, ona*. Osobní zájmena se užívají tehdy, pokud není osoba vyjádřena jiným způsobem, např. *pravím vám*. Často jsou osobní zájmena součástí podmětu nebo se užívají k předjímání podmětu či předmětu vlastního, např. *pan Jiří z Lobkovic jim Chomutovským jest poručil*. Tvary osobních zájmen mohou být dle Gebauera dvojího typu, a to silnější a slabší. Silnější označují tvary jako *mně, tobě, sobě* (sg. dat.) a *mne, tebe, sebe* (sg. acc.). Jako slabší jsou uváděny tvary *mi, ti, si* (sg. dat.) a *mě, tě, se* (sg. acc.). V plurálu se také objevovaly dvojité tvary a to *nás*, *vás* silnější a *ny*, *vy* slabší. Rozdílné tvary se odlišně uplatňovaly v syntaxi. Slabších tvarů se nejčastěji užívá při reflexivních slovesech vlastních jako je *bojím se, chlubím se*. Silnější tvary se objevují nejvíce po předložkách, např. *spoléhám na tebe, proti sobě.*

Zájmena přivlastňovací dělí Gebauer na prvotná (*mój, tvój, svój, náš, váš, čí*), podružná, vzniklá později (*jeho, její*) a zvlášť staví zvratné zájmeno *svůj*. Posesivní zájmena se mění podle tvaru substantiva, ke kterému se vztahují, např. *bratrův dům* a tvoří se ze zájmen osobních. K tomu se užívá specifických sufixů *-jo, -ja, -je*. Výjimkou je adjektivní tvar *její*, který vzniknul z genitivního tvaru *jejie*.

Zájmeno zvratné je zde uvedeno zvlášť proto, že se vztahuje jak k zájmenům osobním, tak i k přivlastňovacím. Zájmena osobní zvratná mají tvar *sebe, sobě, si, se* a *sobú*, přivlastňovací je zájmeno *svůj*. Gebauer taková zájmena označuje jako reflexiva. Z reflexiva *si* se později

[60] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 165–168
[61] Tamtéž, str. 215–216

vyvinulo příklonné *si*, které je dnes součástí zájmen neurčitých jako je *kdosi, cosi, jakýsi* atd. Reflexivní zájmeno *svůj* se ve větě zpravidla vztahuje k podmětu, např. *mám svůj rozum*. Pokud nastane situace, že je ve větě podmětů více, je třeba nahradit toto zájmeno jiným nebo větu celkově změnit.[62]

Mezi zájmena ukazovací Gebauer zařazuje: *ji, jen; si, sen; ty, ten; on, onen* a *sám*. Tato demonstrativní zájmena se od sebe liší poměrem ve významu. *Ji, jen* mají význam prostě demonstrativní, např. *město slúži jemu, jehožto ukřižovalo*. *Si, sen* se užívá v případě předmětu, který je přítomen časově nebo pomyslně, nebo na předmět nejbližší, např. *sen život* oproti *onen život*. *Ten* ukazuje na předmět, který je naproti mluvčímu, např. *ten dům*. *On* mělo původně význam nynějšího *onen*, jedná se o odkaz na věc zmíněnou dříve, např. *onen svět*. *Sám* je definováno jako demonstrativum s vedlejším významem *solus ipse* (lat. *jen já sám*).[63]

Zájmena tázací zahrnují: *kto*, *čso* (*co*), *který*, *kaký*, *jaký*, *ký* a *čí*. Zájmenem *kto* se dotazujeme na předmět osobní, např. *kto se bude zpoviedati tobě?* Oproti tomu zájmeno *čso* užijeme tam, kde se ptáme na předmět neosobní, např. *čso zde hladáte?* Může také stát na místě příslovce *proč*, např. ve větě *co se chváliš? Který* je zájmeno adjektivní povahy, které připojuje vedlejší větu nebo vyjadřuje otázku na výběr. *Kaký* a *ký* jsou adjektiva utvořená ze zájmenného kmene a užívala se ve staročeštině. Častěji se setkáváme s podobou zájmena *jaký*, které bylo původně vztažné a výraz *kaký* postupně nahradilo. Tázací zájmeno *čí* má význam spolu posesivní, analogií je dialektický tvar *čích*, např. *čích je to chlapec?*

Vznik relativních zájmen byl podmíněn vznikem hypotaxe, tedy způsobu spojení dvou vět, kdy je věta vedlejší včleněna do věty hlavní jako větný člen. Relativní zájmena připojují věty vztažné k větám řídicím, a to primárně k substantivům, se kterými se shodují v čísle a rodě. Od věty podřízené přebírají pád. Řada relativních zájmen se vyčlenila ze zájmen ukazovacích či tázacích a jejich vztažná funkce se formovala v závislosti na způsobech tvoření a spojování vět. Vztažná zájmena *kto*, *čso, -č* a *čí* byla původně zájmeny tázacími. *Kto* a *čso* jsou povahy substantivní, jejich význam bývá zesilován enklitickým *že*, což se projevuje ve stažených tvarech *ktož* a *což*. Při užití je rozhodující životnost substantiva, ke kterému se vážou. *Čí* je relativum původně přivlastňovací, rovněž je možno zesílit jeho význam enklitickým *ž(e)*. Relativa *jaký* a *který* jsou svým původem zájmenná adjektiva a jejich primární funkce spadala do zájmen

[62] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 216–228
[63] Tamtéž, str. 230

tázacích. Z ukazovacího zájmena *jen* vzniklo vztažné *jen*, potažmo *jenž*, které však bylo postupně nahrazeno zmíněným zájmenem *který*.[64]

Posledním typem zájmen, která Gebauer vyděluje, jsou zájmena neurčitá. Vznikla ze zájmen tázacích či vztažných a míra neurčitosti se projevuje různě. Např. proti určitému zájmenu *kdo* stojí zájmena *někdo, kdokoliv, všelikdo*, která jsou neurčitá, ale liší se svým významem. Vznik neurčitých zájmen může probíhat několika způsoby, nejčastější je vyčlenění ze zájmen tázacích, případně jejich spojení se zájmeny ukazovacími, např. *kto – někdo, čso – něco, čí – něčí*, *který – některý*, *nějaký* atd. Jiná neurčitá zájmena vznikají složením zájmen tázacích nebo ukazovacích a specifických prefixů, např. *leckterý*, *ledakdo*, *máloco*, *všeliký* apod.[65]

3.1.4 Číslovky

Číslovka je definována jako jméno číselného významu, které vyjadřuje určitý počet, pořadí nebo násobenost. Podléhá skloňování jmennému (*pět, sto*), zájmennému (*jeden, oba, dva*) i složenému (*pátý, desátý*). Od substantiv a adjektiv se liší svým formálním významem mnohosti. Rozlišujeme číslovky určité, kam spadají základní, řadové, druhové a jiné číslovkové výrazy (např. násobky) a proti nim stojící číslovky neurčité.

Číslovky základní (cardinalia) vyjadřují určité číslo na otázku *kolik*? Např. *pět, šest, sto* atd. Čísla se mohou vyjadřovat pomocí číslic nebo číslovkami, např. *3 – tři*. Desítky se vyjadřují pomocí spřežek, kdy se vyslovuje příslušný násobek desítkový, např. *dva-deseti*, *tři-deseti* nebo *sedm-desát*. Tvar *-deseti* byl později nahrazen sufixem *-cet*, setkáváme se proto s tvary *dvacet, třicet*, zatímco *-desát* se zachovalo kompletně ve slovech *padesát, šedesát* apod. Zvláštními substantivy lze dle Gebauera vyjadřovat i zlomky jako je *pól* nebo *polovice*, *čtvrtina* nebo *třetí diel* aj. Názvy se sufixem *-ina* byly utvořeny z příslušných číslovek řadových a dle nich další novotvary – *polovina* a *setina*, příp. *stina*. Počítaný předmět by měl být ve shodě s danou číslovkou, a to zejména v pádě, případně v rodě i čísle, např. *jedna ruka*, *čtyři ženy*, *tři synové*.

Číslovky řadové (ordinalia) odpovídají na otázku *kolikátý*? Např. *druhý, pátý, stý*. Tvar utvořený od číslovky *jedna* může mít podobu *první* i *prvý*, další tvary se tvoří pravidelně – *druhý*, *třetí*, *desátý*. Zvláštností jsou řadové číslovky utvořené od číslovky jedenáct až devatenáct – *pátý-ná-dcetě, pátý po deseti* či *bez jednoho dvadcátý*. Tyto tvary však zcela vymizely

[64] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 246–249
[65] Tamtéž, str. 259–267

a již se neužívají, nahradily je tvary *jedenáctý, patnáctý* aj. V případě číslovek složených se setkáváme většinou s dvěma možnostmi, proto lze užít např. *dvaadvacátý* i *dvacátý druhý*. [66]

Číslovky druhové užíváme v případě, kdy se ptáme otázkou *kolikerý?* Např. *dvojí, paterý, steryý* (*stý*). Užívá se také číslovka ve tvaru *jeden*, a to ve smyslu jednoho druhu, např. *jedno víno, být jedné víry*. Tvaroslovný rozdíl nalézáme u tvaru *dvój* a *dvojí*, které se liší typem skloňování, podobně je tomu u tvaru *čtver* a *čtverý*. Druhové číslovky používáme tehdy, kdy chceme označit počet náležící k určitému druhu, např. *dvanáctero pokolení*. Některé se vyslovují podobně jako tvary číslovek základních, např. *dvoje vrata, patery hodiny*.

Mimo číslovky základní, řadové a druhové rozlišuje Gebauer navíc číslovkové výrazy jiné. Dnešní jazykověda je nazývá násobné, nicméně v této mluvnici takto označeny nejsou. Prostřednictvím takových výrazů je možno vyjádřit podílnost, násobnost nebo číselný význam pojmout jako samostatný předmět. Podílnost (distributivnost) lze vyjádřit výrazy jako je *po jednom, po dvú, po dvém* apod. Násobnost (multiplicatio) se vyjadřuje několika způsoby. Lze užít tvary číslovek druhových, např. *dvoje sukno* (tzn. složené nadvakrát), číslovek řadových, např. *užitek bude šedesátý* nebo tvořit číslovky zvláštní se specifickými sufixy *-itý, -atý*, tzn. *dvojitý, trojatý* i *trojný*, ale také *desaterný*. Adjektivní tvary násobných číslovek se tvoří konverzí, např. *dvojnásobný* i *dvojenásobný*, nebo kompozicí, např. *jednokrát, dvakrát*. Z číslovek lze tvořit také substantiva a to např. *jednotka, trojice, pěťák, druhák* aj.

Do opozice k jmenovaným číslovkám určitým staví Gebauer číslovky neurčité. Tento druh číslovek nelze vyjádřit číselným zápisem, protože nevystihují zcela přesný počet, pořadí nebo násobek. Číslovky neurčité základní zahrnují výrazy jako je *mnoho, málo, koliko, toliko, moc, několikonádcte, ješchen* a *ješcken*. Číslovky neurčité řadové jsou *kolikátý, několikátý, několiký* a *několikonáctý*. Mezi číslovky neurčité druhové se řadí *několikero* a *vícero*. Jiné číslovkové výrazy neurčité mohou být např. *po kolika, po několika, několikrát, mnohokrát*, ale také *bezpočtukráte, pokaždýkrát* či *cokrát*. Substantiva utvořena z číslovek neurčitých jsou *mnohost* a *veškerenstvo*.[67]

3.1.5 Předložky

Předložky patří do slovních druhů neohebných. Podle původu dělí Gebauer předložky na prvotné (pravé, vlastní) a podružné (nepravé, nevlastní). Podružné jsou ty, které vznikly

[66] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 267–284
[67] Tamtéž, str. 284–293

z výrazů příslovečných a jmenných, např. *kolem, okolo, mezi, kromě* aj. Prvotné předložky pravděpodobně vznikly z příslovečných výrazů, ale jejich přesný původ je nejistý. Mezi takové řadí *do, na, od, v* apod. Předložka se nejčastěji pojí s podstatným jménem, zájmenem nebo číslovkou, v některých případech také se slovesem. Ve spojení se slovesem a jmény mohou určovat a omezovat jejich význam, což se projevuje např. u slovesa *volati – přivolati*, *kročiti – obkročiti* aj. Tuto funkci mají pouze předložky prvotné, které se tak stávají předponami.[68]

Předložky se pojí také s pády, poté se hovoří o tzv. předložkových pádech. Mezi takové se řadí akuzativ, genitiv, dativ, lokál a instrumentál. Předložka se může pojit s jedním, dvěma i více pády a klade se zpravidla před skloňované slovo, např. *do školy*, *místo tebe*. Ve staročeštině se některé předložky kladly také za skloňované slovo, např. *sebe-miesto* (*místo sebe*) nebo přímo do výrazu, např. *božie dle lásky*. Gebauer uvádí, že předložky se často spojují jen s příslušnými pády podstatných jmen, přídavných jmen a zájmen. Výjimku tvoří výrazy, které vznikly z jiných slovních druhů, nejčastěji adverbií, např. dříve psané *do-dnes*, *na-vždy*, *odtam-tud*. Dnes jsou tato slova psána dohromady čili *dodnes*, *navždy*, *odtamtud* a řazena mezi příslovce.[69]

3.1.6 Sloveso

Slovesa jsou dle Gebauera slovním druhem nesoucí význam, který je označován jako dějový. Např. u slovesa *nesu* je dějovým významem *nesení*. Stejný dějový význam lze nalézt i u sloves *nést – nosit – přinést – přinášet*. Souhrnně se taková slovesa označují jako příbuzná, jelikož vyjadřují děj o stejné podstatě. Tvary jednotlivých sloves nazývá Gebauer slovesnými výrazy a dělí je do dvou skupin. Kritériem pro vydělování je vedle dějového významu také schopnost vyjádřit gramatickou osobu dějového podmětu.

Rozlišeny jsou slovesné tvary určité (finitní), kam spadá indikativ (*já nesu, nesl jest, budou neseni*), imperativ (*nes, buďtež neseni*) a kondicionál (*nesl bych, byli byste neseni*). Souhrnně dnes určité tvary nazýváme slovesnými způsoby. V opozici k nim stojí slovesné tvary neurčité (infinitní) což jsou infinitiv (*nésti, nesenu býti*), supinum (*spat, soudit*), participia (*nesa, trpě, vědom*) a slovesná jména podstatná (*nesení, trpění*). Slovesa utvořená ze stejného základu mají stejný nebo podobný dějový význam, ale jejich vzájemná odlišnost spočívá v daném tvaru.[70]

[68] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 422
[69] Tamtéž, str. 423–424
[70] Tamtéž, str. 515–516

Obecným významem sloves je vyjadřovat dějovost, která dle Gebauera nabývá různých kvalit. Proto je třeba při vyjadřování děje volit taková slovesa, která jej nejlépe vystihují. Kromě odlišné jakosti mezi slovesy je třeba sledovat i jejich kolikost (kvantitu). Např. u slovesa *nésti* a *nositi* bude totožný dějový význam, tedy *nesení*, ale *nositi* obsahuje děje „více“ než *nésti*, protože vyjadřuje určitou opakovanost. Rozdíl mezi slovesy lze dále postihnout s ohledem na dokonání děje, jak je tomu např. u slovesa *přinést* oproti pouhému průběhu děje u slovesa *nést*. Poslední rozdíl ve významu spočívá v sounáležitosti slovesa k rodu činnému, např. *nesu*, či trpnému, např. *jsem nesen*.[71]

Kolikost a kvantita děje se u sloves projevuje několika způsoby. Roli hraje v zásadě průběhovost děje, kdy rozlišujeme slovesa jednodobá, např. *ukradnu* a slovesa trvací (durativní), např. *kradu*. Děj může být nenásobený, např. u slovesa *seknu* nebo násobený, např. v případě slovesa *sekám*. Slovesa s dějem násobeným nazývá Gebauer opětovací (iterativní), např. zmiňované *sekám* či *nosím*. Z iterativ můžou dále vzejít slovesa opakovací (frekventativní) tvořená slabikou *-va-/-vá-*, často opakovanou, např. *sekávám, sekávávám, nosívám, nosívávám*. Současná lingvistika považuje iterativa a frekventativa za synonymní výrazy.

Vyjma zachycení průběhu děje disponují některá slovesa schopností vyjádřit i dokonavost tohoto děje. Tato schopnost je mluvnicky charakterizována jako slovesný vid. Slovesa, která vyjadřují pouze děj bez dokonání se nazývají nedokonavá (imperfektivní), např. *nesu, sekám*. V opačném případě mluvíme o slovesech dokonavých (perfektivních), např. *přinesu, seknu*. Dokonavý význam nesou slovesa jednodobá, jejichž děj je zachycen v jednom okamžiku a netrvá delší dobu, např. *hodím, padnu*. Dokonavá mohou však jsou i některá slovesa s prodlouženým nebo ohraničeným dějovým trváním, např. *přinesu, dodělám, ponesu, rozsekám*. Vedle dokonavých a nedokonavých sloves zmiňuje Gebauer navíc slovesa počínavá (inchoativní) jako je *blednouti, chudnouti* či *bohatěti*, která formálně náleží ke slovesům trvacím.

Slovesa dále Gebauer dělí podle náležitosti k určitému druhu. V této souvislosti rozeznává slovesa nesložená a slovesa složená s předponami. Z Gebauerovy deskripce je patrné, že se jedná o určitou paralelu k rozlišování slovesných tvarů jednoduchých a složených. Zásadním rozdílem však není užívání pomocných sloves, např. *být*, ale zmiňované předpony.

Ve vydělování postupuje s ohledem na slovesné třídy, případně vzory. Slovesných tříd rozeznává Gebauer pět. Koncovky první, druhé, čtvrté a páté třídy tvoří od tvaru 1. os. sg.: *-u,*

[71] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 517

-nu, -ím a *-ám*, např. *peku, sednu, nosím, černám*. U třetí třídy jako jediné jsou rozeznány vzory, a to *uměti* a *trpěti*. *Uměti* je denominativum, což znamená, že slovesa dle tohoto vzoru byla utvořena z jmenného kmene, nikoliv slovesného kořene, např. *bohatěti, běleti, šedivěti* aj. Slovesa dle vzoru *trpěti* vznikla jen ze slovesného kořene, např. *ležeti, běžeti, slyšeti* aj.

Slovesa nesložená jsou zpravidla jednoslovná. Slovesa složená mají tendenci obměňovat základní význam, a to zejména díky předložce jakožto předponě, např. *psáti – připsati*, *letěti – vzletěti*. Rozlišuje se také mezi slovesem složeným s předponou, např. *pohoniti* a slovesem utvořeným z kmene složeného, např. *rozum – rozuměti*. Složeniny mohou být tvořeny s předponou jednou, dvěma nebo třemi. Sloveso s dvěma předponami vzniká tehdy, kdy sloveso složené přijímá navíc další předponu, např. *vyskočit – povyskočit*, *sbírat – sesbírat*. Složeniny se třemi předponami se vyskytují zřídka, je to např. sloveso *pozapomenout* (kořen je *-mn-*).[72]

Význam slovesných výrazů se může lišit také podle toho, v jakém vztahu jsou větný podmět a přísudek. Takový vztah Gebauer nazývá slovesným rodem. Rozeznává sloveso činné (aktivum), které vyjadřuje, že podmět je původcem děje a sloveso trpné (pasivum), kdy je podmět dějem pouze zasažen, např. *žák je chválen učitelem*. Aktiva Gebauer dále dělí podle postavení větného podmětu na slovesa podmětná (verba subiectiva), např. *ležím*, *umírám*; slovesa zvratná (verba reflexiva), např. *myji se, mluvil o sobě* a slovesa předmětná (verba obiectiva), která mohou být přechodná (mající předmět v akuzativu), např. *učitel chválí žáka* nebo nepřechodná, např. *jezdec pečuje o svého koně*. Mimo takové vymezení nalézá Gebauer i určité výjimky. U sloves zvratných mohou být některá předmětná, např. vedle zvratného *myji se* vyskytuje se rovněž *myji někoho*, jiná se vyskytují pouze ve zvratné podobě, např. *modliti se*. U sloves přechodných tvoří zvláštní typ tzv. faktitiva, kterými chceme něco učinit, např. *věsiti* – učinit, aby něco viselo, *rozplakati* – učinit, aby někdo plakal a podobně.

U sloves Gebauer rozeznává gramatickou kategorii času, který může být přítomný (prézens), minulý (préteritum) nebo budoucí (futurum). Toto členění se užívá dodnes s tím rozdílem, že v dřívějších formách češtiny byl minulý čas obohacen o tvary aoristu, imperfekta, perfekta a plusquamperfekta. Kategorie slovesného času je v úzkém spojení s kategoriemi slovesného způsobu a vidu.

Prézens slovesa nedokonavého se bude projevovat jako přítomný, např. *nést – nosím*, zatímco u slovesa dokonavého se projeví ve tvaru budoucím, např. *vynést – vynosím*. Gebauer

[72] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 517–524

uvádí, že v obecném jazyce bývá prézens na místě futura, např. ve větě *zítra máme zeměpis* namísto *zítra budeme mít zeměpis*. Préteritum je možno vyjádřit čtyřmi slovesnými tvary: aoristem, imperfektem, perfektem a plusquamperfektem. Aorist existoval dvojí: slabý a silný. Rozdíl mezi nimi byl tvarový, nikoliv však významový, jelikož oba tvořily jednoduchý ukončený minulý čas. Pozůstatek aoristu se dochoval v kondicionálu slovesa *být*. Imperfektum se užívalo zpravidla k vyjádření stavu nebo děje v minulosti trvajícího nebo opakovaného, a to u sloves dokonavých i nedokonavých. Aorist i imperfektum postupně zanikly a nahradilo je perfektum, což dokládá i Gebauer.[73]

Perfektum je zde definováno jako slovesný výraz složený, kdy je k základnímu slovesu přidán tvar pomocného slovesa *být*, např. *nesl jsem, přinesl jsem*. Ve staročeštině se jím vyjadřoval stav nebo děj v minulosti ukončený. Novočeština tento aspekt zčásti přejala u sloves dokonavých, např. *Jidáš stal se zrádcem*, u nedokonavých sloves perfektum reflektuje děj minulý a nějakou dobu trvající, např. *trpěli jsme hlad a žízeň*. Ojediněle se může perfektum vyskytnou i v tvarech imperativních, např. *podala mi to* (ve smyslu *podej mi to*) nebo jako součást kondicionálu, např. *koupil jsem ten dům, kdybych byl měl peníze*.

Plusquamperfektum je čas složený z příčestí minulého a perfektivního tvaru slovesa *být*, např. *byl jsem nesl*. Označuje děj předminulý, tedy takový, který předchází jinému minulému ději a utváří se z dokonavých i nedokonavých sloves. V některých případech může splývat s perfektem nebo aoristem. V nové češtině se dochovalo zřídka v jazyce spisovném a v některých moravských nářečích, např. *na vesno jsem to byl kúpil a už sa to potrhalo*. Na jeho místě se častěji vyskytuje perfektum.

Gebauer uvádí, že futurum je možné v češtině vyjádřit několika způsoby. Jednak prézentem dokonavého slovesa, který má budoucí význam, např. *přinesu*, nebo výrazy opsanými. Mezi takové řadí slovesa *budu, chcu* a *jmám*, která se pojí s infinitivem, např. *budu nésti, chcu nésti, jmám nésti*. Složení s *budu* se vyskytuje jen u sloves imperfektivních a předjímá děj v budoucnosti trvající, např. *budu vésti hospodářstvie*. Spojení s *chcu* a *jmám* je příznačné pro starší úzus při slovesech perfektivních i imperfektivních, a kromě významu reálného nesou význam formální.[74]

[73] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 519–524
[74] Tamtéž, str. 550–554

3.1.7 Příslovce

Příslovce jsou definována jako neohebný slovní druh, který provází děje a vlastnosti z hlediska okolností, za kterých jsou realizovány. Nejčastěji plní funkci příslovečného určení, které se vztahuje k větnému přísudku. Podle Gebauera lze příslovečná určení vyjadřovat výrazy jednoslovnými, např. *odjedu zítra*, nebo víceslovnými, např. *za čtrnácte dní*. Jednoslovné výrazy se dělí na ohnuté a neohnuté. Výrazy příslovečné neohnuté Gebauer označuje jako příslovce. Většina příslovcí je tvořena jedním slovem, např. *rychle, loni, zde*, jiná vznikla z víceslovných výrazů, např. *do konce – dokonce, před se – přece*.[75]

Nejčastěji se setkáváme s příslovci utvořenými z kmenů zájmenných, např. *sem, pokud, všude* či *proto*, která se mohou realizovat také jako spojky. Častá jsou také příslovce původně adjektivní a vyskytující se ve všech stupních, např. *rychle – rychleji – nejrychleji*. Význam příslovcí je zpravidla věcný, např. *mám se dobře, jdu rychle*, ale dochází i k jeho vytrácení. V takovém případě se příslovce stávají jednak předložkami, ale častěji enklitiky. Jako příklad udává Gebauer příslovce *koli*, které mělo dříve věcný význam stejný jako *někdy,* dnes je enklitikem ve slovech typu *kdokoli, jakkoli, ačkoli* apod.

Gebauer rozděluje příslovce do jednotlivých druhů na základě jejich významu: příslovce místa (*kde, jinde, všude, někam* atd., ale také *odkud, pokud, vzhůru* aj.), příslovce času (*kdy, jindy, loni, ráno, příště* aj.), příslovce způsobu (*jak, onak, dobře, rychle* atd.) a míry (*kolik, dvakrát, mnoho* aj.), příslovce příčinnosti (*proto, náhodou*) a navíc vyděluje příslovce záporová (*ne, ni*), která vyjadřují zápor obecně. Dle Gebauera je možno jakékoli tvrzení popřít kvantitativně pomocí předpony *ni-*, např. *nikdo*, nebo kvalitativně s předponou *ne-*, např. *nešťastný člověk*. V současné době řadíme mezi záporná příslovce slova *nikdy, nikde* a *nikam*, která mají původ v záporných zájmenech.[76]

3.1.8 Spojka

Spojky Gebauer charakterizuje jako slova neohebná, která spojují věty nebo větné členy v jednotky. Jako příklad uvádí větu *otec a syn šli do města*, kde spojka *a* spojuje dvě části podmětu *otec* a *syn* v podmětnou jednotku *otec a syn*. Podobně jsou tvořena také souvětí, např. *přej a bude ti přáno* je souvětnou jednotkou vět *přej* a *bude ti přáno*. Některé jiné slovní druhy se mohou realizovat jako spojky, nejčastěji se jedná o příslovce, která spojují dvě části věty,

[75] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 635–636
[76] Tamtéž, str. 636–639

např. *dílem máš pravdu, dílem se mýlíš*. Mezi spojky se řadí také výrazy typu *by*, *aby*, *bych* apod., které vznikly z kondicionálu slovesa *být*. Podle vztahu mezi větami nebo větnými členy se rozlišují spojky souřadicí a podřadicí.

Spojky souřadicí Gebauer definuje jako neohebná slova, která spojují členy stejného řádu nebo věty v souřadném poměru. Většinou jsou tyto spojky utvořeny z kmenu ukazovacích zájmen. Podle typu souvětí se vydělují souřadicí spojky slučovací (např. *a, i, též, tu*), odporovací (např. *ale, však, než*), příčinné (např. *neboť, vždyť*) a výsledné (např. *proto, tedy*). Spojkami podřadicími se připojuje věta podřízená k větě řídicí. Nejčastěji vznikají z kmenů vztažných příslovcí, resp. vztažných zájmen. Podle druhu vedlejších vět Gebauer rozeznává podřadicí spojky místní (např. *kde, kam*), časové (např. *když, jakmile*), způsobové (*jak*), měrové (např. *kolik, pokud*), důvodové (např. *poněvadž*), účelové (např. *aby, ať*), podmínkové (např. *jestli, kdyby*) a přípustkové (např. *ačkoliv*). Gebauer však toto třídění považuje za nedostatečné, protože určité spojky mají tendenci přecházet do jiného typu vedlejší věty, např. *když* se může vyskytovat ve větě časové i podmínkové.[77]

3.1.9 Citoslovce

Citoslovce či mezislovce dělí Gebauer na vlastní a nevlastní. Citoslovci vlastními vyjadřujeme vnitřní pohnutky či nálady, např. *hej!, ach!, fuj!* apod., přičemž nemají etymologický význam. Nevlastní citoslovce, např. *běda!, hle!, viď!* etymologický význam mají, jelikož vznikají z určitého slovního základu, např. *běda!* z *bída*. Do věty se citoslovce vkládají zpravidla nespojitě a nejsou s jinými částmi věty syntakticky vázány.[78]

3.2 Stručná mluvnice česká (1966)

Stručná mluvnice česká autorů Bohuslava Havránka a Aloise Jedličky vyšla poprvé roku 1950 pod názvem *Stručná mluvnice česká pro střední školu* a dočkala se mnoha přepracování. Název *Stručná mluvnice česká* byl ustanoven roku 1966 a dále se neměnil. Publikace vznikla jako školská mluvnice, která měla shrnout, modifikovat a doplňovat gramatické výklady spisovné češtiny. Takto představená koncepce gramatiky se posléze uplatnila i jako součást učebnic českého jazyka a jednotlivá vydání podléhala úpravám dle *Pravidel českého pravopisu*.[79]

[77] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 673–675
[78] Tamtéž, str. 701
[79] KARLÍK, Petr. *Mluvnictví od konce druhé světové války 1945 do prvních let 21. století* in *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 64–65

Příručka je přehledně členěna na úseky věnující se určité gramatické oblasti. Po obecném poučení o jazyce následují kapitoly zaměřené na hláskosloví, pravopis, tvarosloví a skladbu. Dodatkem je zde pojednáno o slovní zásobě, slohovém rozlišení jazykových projevů a vývoji češtiny.

V případě naší práce jsme užili 25. vydání této mluvnice z roku 1998, které je upraveno podle PČP z roku 1993. Konkrétně jsme se zaměřili na kapitolu *Tvarosloví (Nauka o stavbě slov)*, do které jsou vedle způsobů tvoření slov a slovních tvarů zahrnuty také slovní druhy.[80]

V porovnání s historizující mluvnicí Gebauerovou je dílo Havránka a Jedličky pojato komplexněji, přehledněji a popisuje jednotlivé gramatické kategorie. Gebauer ve svém výkladu postupoval komparativně, přičemž vycházel z tehdejší novočeštiny a jednotlivé výrazy porovnával se staročeskými. Celkové zpracování části o slovních druzích zahrnul do syntaxe, což se projevilo zejména v kladení většího důrazu na realizaci ve větných členech namísto prostého popisu. Také gramatické kategorie jsou zde vyčleněny zvlášť, a to s nepřímou vazbou ke konkrétním slovním druhům. Souhrnně lze říci, že Gebauerovo dílo je příliš obsáhlé a odráží více jeho profesní zájem o historii češtiny namísto stručného výkladu, který bychom očekávali v případě jakékoli příručky nazvané „mluvnice".

Při popisu slovních druhů ze *Stručné mluvnice* zachováme pořadí, které je v příručce uvedeno takto: podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky, slovesa, příslovce, předložky, spojky a částice, citoslovce.

3.2.1 Podstatná jména

Podstatná jména jsou názvy osob, zvířat či věcí, která mohou být obecná nebo vlastní, ale také jimi lze pojmenovat názvy vlastností, dějů nebo stavů. Podléhají skloňování v rodě, čísle a pádě. Většina substantiv vzniká skládáním nebo odvozením pomocí prefixů a sufixů. Substantiva odvozená příponami se tvoří od jiných substantiv, např. *novinář, Slovák*, od adjektiv, např. *slepec, dobrák* nebo od sloves, např. *vrtačka, vyhláška*. Názvy vlastností, dějů a stavů jsou většinově odvozená od adjektiv, např. *hrdinství, stáří* nebo od sloves, např. *hlášení, plavba*. Zvláštními sufixy lze utvořit také deminutiva neboli slova zdrobnělá, např. *koník, stromeček*. Substantiva lze tvořit i prefixy, např. *prales*, případně prefixem i sufixem, např. *přístřešek*.[81]

[80] HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, 1998, str. 240–245
[81] Tamtéž, str. 50–52

U substantiv se určuje gramatická kategorie rodu, čísla, pádu a vzoru. Rody se rozlišují celkem tři – mužský, ženský a střední. Substantiva mužská jsou tvořena jmény životnými nebo neživotnými. V některých případech může u substantiv docházet ke kolísání v rodě, např. *hřídel* může být maskulinum i femininum, anebo se vyskytují slova obourodá, např. tvar *brambor* i *brambora*. Pomocí zvláštních sufixů lze ze substantiv mužských utvořit substantiva ženská. Tento proces se nazývá přechylování a v češtině se realizuje dvěma způsoby. Sufix je možné připojit přímo k maskulinu, nebo k jeho slovotvornému základu pomocí zvláštních sufixů, nejčastěji *-ka, -kyně, -yně, -ice* a *-ová*, např. *cizinka, poslankyně, knihovnice, krejčová*. Přechyluje se také většina příjmení, např. *Horák – Horáková*, některá jsou nesklonná, např. *Kočí*.[82]

Podstatná jména disponují gramatickou kategorií čísla, které může být jednotné (singulár) nebo množné (plurál). Podle čísla se substantiva skloňují, a to ve shodě s určitým pádem, často i rodem. Určitá substantiva se vyskytují jen v náležitosti k číslu jednotnému, např. *čtení, spánek*, ale existují také výjimky. Substantiva, která mají tvary singuláru, ale značí více věcí stejného druhu se nazývají hromadná. Řadí se mezi ně slova typu *křoví, dříví, obyvatelstvo, ptactvo* či *dobytek*. Jiná substantiva v singuláru označují látku bez ohledu na její množství, a proto se nazývají látková, např. *krev, voda, mouka.* V plurálu se jejich význam mění, např. *voda – dvě vody*. Poslední skupinou jsou substantiva pomnožná, kterými vyjadřujeme jednotku i přesto, že jejich tvar existuje pouze v plurálu, např. *ústa, dveře, vrata*. Starší čeština kromě singuláru a plurálu rozeznávala navíc také duál neboli číslo dvojné. Pozůstatky duálu se v současné češtině projevují u substantiv označujících části těla, které jsou v páru, např. *oči, plíce, kolena* apod.

Deklinace substantiv je závislá na systémů pádů, kterých v češtině existuje celkem sedm a k jejich určení je nutno znát pádové otázky. Jsou to:

1. Nominativ, na otázku *kdo, co?*
2. Genitiv, na otázku *koho, čeho?*
3. Dativ, na otázku *komu, čemu?*
4. Akuzativ, na otázku *koho, co?*
5. Vokativ, oslovení / volání
6. Lokál, na otázku *(o) kom, čem?*
7. Instrumentál, na otázku *(s) kým, čím?*

[82] HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, 1998, str. 52–53

Všechny pády kromě vokativu vyjadřují větné členy a realizují se v syntaxi tím, že substantivum vážou k jiným slovům ve větě. Zpravidla se činí rozdíl mezi pády prostými, při kterých se substantivum bez prepozice zapojí do syntaxe a pády předložkovými, které jsou na prepozici vázány. Pouze předložkový je lokál, ostatní pády vyjma nominativu a vokativu mohou být bez prepozice.[83]

Dále se u substantiv určuje vzor, který se orientuje podle daného rodu, slovotvorného kmene a koncovky genitivu v singuláru. Jednotlivá substantiva se podle těchto kritérií člení do skupin vzorů určitého rodu:

- Rod mužský neživotný: hrad, stroj
- Rod mužský životný: pán, muž, předseda, soudce
- Rod ženský: žena, růže, píseň, kost
- Rod střední: město, moře, stavení

3.2.2 Přídavná jména

Adjektiva vyjadřují vlastnosti nebo vztahy substantiv, případně zpřesňují jejich význam. Se substantivem, ke kterému inklinují, se shodují v rodě, čísle i pádě. Většina adjektiv vznikla odvozováním nebo skládáním. Přídavná jména odvozená od substantiv nebo od slov cizího původu mají charakteristické sufixy, např. *jarní, pyšný, africký, orientální* apod. Vyhraněný význam nesou adjektiva přivlastňovací, např. *otcův, matčin*, která se vyznačují zvláštním typem deklinace. Přídavná jména se odvozují i od sloves, např. *prací, hasicí*, z jiných adjektiv, např. *měkoučký*, z příslovcí, např. *zítřejší* a z předložkových pádů, např. *zahraniční*. Skládáním vznikla adjektiva typu *krátkozraký* či *vysokoškolský* a podobně.[84]

Jak zmiňoval i Jan Gebauer, od substantiv se adjektiva liší gramatickou kategorií stupňování, kterou je znázorněna rozdílná míra určité vlastnosti či kvality. Tvary druhého a třetího stupně není možné utvořit u adjektiv vyjadřujících vztahy, jako je *žádoucí* nebo *překvapující*. V takovém případě se užívá příslovcí, např. *více, méně, nejvíce* a hovoří se o stupňování opisném.

U adjektiv se určuje rod, číslo a pád v souladu se substantivem, které rozvíjejí. Dále rozeznáváme jejich druh a odpovídající vzor. Havránek a Jedlička namísto označení „druh“ užívají „tvar“ a rozlišují tvary základní a jmenné. Základní tvary se podle koncovky dělí na tvrdé

[83] HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká.* Praha: Fortuna, 1998, str. 54–58
[84] Tamtéž, str. 78–81

a měkké podle skloňování. Odlišné skloňování mají adjektiva přivlastňovací, která jsou zde postavena zvlášť. Tvary základní mají své odpovídající vzory – vzor tvrdý *mladý* a vzor měkký *jarní*. Tvary jmenné jsou shodné s tvary tvrdých vzorů substantiv *pán, hrad, žena* a *město*, avšak těmito tvary disponují jen některá adjektiva bez sufixu, např. *zdravý – zdráv, mladý – mlád*. Přivlastňovací adjektiva se skloňují pouze tvrdě, a to podle vzoru *otcův* a *matčin*.[85]

3.2.3 Zájmena

Zájmena jsou slova, kterých se užívá „za jména" tedy místo jmen. Zájmena sama o sobě neoznačují osobu, věci nebo vlastnost, ale zastupují podstatná a přídavná jména. Mohou také vyjadřovat vztah, který má k daným entitám nějaká jiná osoba, věci či vlastnost. Podle věcného významu a vztahu osoby k zastoupené entitě rozlišují Havránek s Jedličkou sedm druhů zájmen: osobní (a zvratné), přivlastňovací, ukazovací, tázací, vztažná, neurčitá a záporná.[86]

Zájmeny osobními se vyjadřuje první, druhá nebo třetí mluvnická osoba: *já, my; ty, vy; on, ona, ono, oni, ony, ona* v. Do osobních zájmen spadají i zájmena zvratná *se, si, sobě, sebe*, která nemají 1. pád a značí vztah k větnému podmětu bez rozdílu v osobě.

Zájmena přivlastňovací určují vztah přináležitosti k osobě první, druhé nebo třetí nebo k podmětu obecně. Vychází ze zájmen osobních: *můj, náš; tvůj, váš; jeho, její, jejich*. Přivlastňovací zájmena vymezují navíc zvratné zájmeno *svůj*, které lze vztáhnout na kteroukoli osobu, pokud je ve větě podmětem a pokud není narušena větná srozumitelnost.

Ukazovací zájmena jsou ta, kterými se v řeči odkazuje na osobu, zvíře, věc nebo vlastnost: *ten, tento, tenhle, onen, takový*. Některá mohou upozorňovat na něco, o čem řeč byla nebo teprve bude. Oproti pojetí Gebauerově zde není zahrnuto vymezovací zájmeno *sám*, které se užívá ke zdůraznění nebo vytýkání.

Zájmena tázací slouží k dotazování se na osobu, věc nebo vlastnost, abychom doplnili určitou znalost. Řadí se sem zájmena *kdo, co, jaký, který* a *čí*, která uvozují otázky.

Zájmena vztažná jsou tvořena v podstatě zájmeny tázacími, ale navíc obsahují zájmeno *jenž*. Nejčastěji připojují větu vedlejší k podstatnému jménu věty hlavní. Zájmena *který* a *jenž* jsou synonymní, ale *jenž* se užívá pouze v projevech spisovných a mívá knižní příznak.

Všechny výše jmenované druhy zájmen se vztahují k osobě, věci nebo vlastnosti, proto se označují jako určitá. Naopak zájmeny neurčitými se nenaznačuje, o kom nebo o čem je řeč,

[85] HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, 1998, str. 82–86
[86] Tamtéž, str. 87

nebo je to naznačeno jen obecně. Tvoří se ze zájmen tázacích a z různých prefixů (*ně-*, *lec-*, *leda-*, *kde-* aj.) nebo sufixů (*-si*, *-koli* aj.) Patří mezi ně výrazy typu *někdo, kdosi, ledaco, kdokoliv, cosi, nějaký* aj.

Zájmena záporná vyjadřují negaci, popírá se jimi existence osoby, věci nebo vlastnosti, a to zájmeny *nikdo, nic, nijaký, ničí* a *žádný*. Tvoří se přidáním prefixu *ni-* k tázacím zájmenům.[87]

Zájmena negativní se vyčlenila patrně v průběhu času, jelikož víme, že Gebauer je ve své mluvnici nezmínil. Namísto toho pojednal o záporových příslovcích a tvoření záporu obecně, kde je prefix *ni-* charakterizován jako předpona, která jakémukoli tvrzení nebo výrazu přikládá negativní kvantitativní příznak, např. *nikdo, nic, nikde, nikdy*, *nijaký, ničí* aj.[88]

3.2.4 Číslovky

Jako číslovky se označují slova číselného významu, která udávají počet, pořadí, množství, případně násobky. Rozeznávají se číslovky určité nebo neurčité. Třídění číslovek vychází z označení množství, pořadí nebo násobenosti. Havránek a Jedlička proto vymezují číslovky základní, řadové, druhové a násobné.[89]

Číslovkami základními se vyjadřuje počet, např. *jeden, pět, sto* nebo množství, např. *mnoho, několik*. Číslovky základní složené mají dvojí podobu, např. *jednadvacet* i *dvacet jedna*. Při počtech či počítání s čísly nespojenými s počítaným předmětem se užívá více druhého způsobu. V případě číselného zápisu se za základními číslovkami nepíše tečka.

Číslovky řadové udávají pořadí v číselné linii, např. *druhý, desátý, stý*, v případě neurčité varianty např. *několikátý*. Od číslovek základních se liší v číselném zápisu tím, že se za nimi píše tečka.

Druhovými číslovkami se označuje počet či množství objektů nějakého druhu, např. *troje, patery* aj. Značí počet určitý, např. *dvojí, tisící* i neurčitý, např. *několikerý, několikero*. Často se vyskytují ve spojení se substantivy hromadnými, pomnožnými i látkovými, přičemž udávají počet místo číslovek základních, např. *dvoje kalhoty*, podobně je tomu v ustálených slovních spojeních, např. *za devatero řekami*.

[87] HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, 1998, str. 87–90
[88] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 642–643
[89] HAVRÁNEK; JEDLIČKA, pozn. 87, str. 96

Havránek s Jedličkou zařadili do výčtu číslovky násobné, které vyjadřují, kolikrát se určitá věc vyskytuje nebo násobí, např. *čtyřikrát, stonásobně* i např. *několikrát, několikanásobně*. V souvislosti s číslovkami zmiňují také předložkové výrazy, které se s některými číslovkami pojí a mají tak podílný význam, např. *po dvou, po jednom* aj.[90]

3.2.5 Slovesa

Slovesa jsou ohebným slovním druhem, který slouží k vyjádření děje ve smyslu činnosti podmětu, např. *nesu*, nebo stav podmětu a jeho případnou změnu, např. *stárnu*. Činnost se může pojit i s větným předmětem. Pokud sloveso závisí na doplnění předmětu, např. *nesu knihu*, hovoří se o tomto slovesu jako o předmětovém. Slovesa, která toto doplnění nevyžadují jsou bezpředmětová, např. *žiji, stárnu*. Předmětová slovesa mívají určitou vazbu, a to buď na pád závislého předmětu (zejména akuzativ) nebo se jedná o vazbu předložkovou. S předmětovými slovesy se často pojí zvratná zájmena *se* a *si* a vznikají tak zvratná slovesa, např. *myji se*, *zpívám si*. Některá slovesa jsou pouze zvratná, např. *bát se, smát se*.

Slovesa jsou zpravidla slovním druhem plnovýznamovým, kdy nesou svůj vlastní význam a není nutné jejich spojení s jiným slovesem nebo slovním druhem. Jako neplnovýznamová se označují slovesa pomocná v infinitivních tvarech *být, mít, moci, chtít* apod. a slovesa sponová, která spojují jmenný přísudek s podmětem – *být, bývat, stát se*, *stávat se.*

U sloves se určuje řada mluvnických kategorií, které mají blíže určovat jejich povahu. Jsou to osoba, číslo, čas, způsob, slovesný rod a vid. Osoba se dělí na první, druhou a třetí, číslo na singulár a plurál. Slovesné časy jsou celkem tři a to prézens, préteritum a futurum. Slovesným způsobem může být indikativ, imperativ nebo kondicionál. Rod se rozlišuje aktivní nebo pasivní. Podle vidu se dělí slovesa na dokonavá a nedokonavá.

Slovesem lze vyjádřit stejný děj dvěma způsoby podle užitého vidu. Podle průběhu se rozlišují slovesa dokonavá, která vyjadřují ohraničený děj a nedokonavá vyjadřující děj prostě probíhající, např. *vyrobit – vyrábět*. Dokonavá slovesa jsou někdy prostá, např. *řekne, sedne si*, ale častěji jsou spojena s určitým prefixem, např. *přinese, sepíše* aj. Některá slovesa mohou nabýt hodnoty obouvidové, přičemž jsou často cizího původu, např. *absolvovat* nebo *realizovat*.

Slovesný rod se rozeznává činný nebo trpný, jinak také aktivní a pasivní. Rodem činným se vyjadřuje, co činí původce slovesného děje, nejčastěji podmět, rodem trpným je podmět často

[90] HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, 1998, str. 96–97

jen zasažen. Pasivum se může utvořit opisným tvarem trpným, např. *byl pochválen* nebo pomocí zvratného slovesa, např. *obilí se mlátí*.

Tvary slovesné je možné dělit na základě několika kritérií. Nejběžnější je dělení tvarů na jednoduché a složené a dále na určité a neurčité. Jednoduché tvary slovesa se tvoří připojením koncovek a sufixů přímo ke kmeni daného slovesa, např. *nesu, neseš, nese*, přičemž slovesný kmen může být minulý nebo přítomný. Složené tvary obsahují navíc pomocné sloveso *být* nebo *bývat*, např. *volal jsem, budu volat, býval bych zavolal*. O určitosti nebo neurčitosti slovesného tvaru rozhoduje přítomnost či nepřítomnost všech mluvnických významů, zejména osoby a čísla. Mezi tvary neurčité se řadí infinitiv, příčestí činné i trpné a přechodníky.[91]

Určité tvary slovesné vyjadřují jednu ze tří osob a v každé osobě singulár nebo plurál. U osoby se rozlišuje, jestli je podmětem věty mluvčí (první osoba *já, my*), posluchač (druhá osoba *ty, vy*) nebo někdo další (třetí osoba *on, ona* aj.). Osoba a číslo jsou u určitých tvarů jednoduchých vyjádřeny osobní koncovkou, což se dále projevuje v časování podle tříd a vzorů. U tvarů složených je třeba postupovat s ohledem na tvar slovesa *být*, který se mění podle osoby i čísla, např. *volal jsem, budeme voláni* atd.

Kategorie času zahrnuje čas přítomný, minulý nebo budoucí. Prézent sloves nedokonavých je tvořen tvary s osobními koncovkami, např. *volám, píšeš*, které se nazývají přítomné. Futurum sloves dokonavých je tvořeno podobně, např. *zavolám, napíšeš*, u nedokonavých je třeba užít kromě infinitivních tvarů také odpovídající tvar slovesa *být*, např. *budeme pracovat, budou hovořit*. Préteritum se tvoří pravidelně ze složených tvarů příčestí činného, např. *zavolal, psal*, a z prézentních tvarů slovesa *být*, např. *jezdil jsem*. Prézentní tvary někdy mohou figurovat i v čase budoucím, např. *pozítří jedeme na chatu*.[92]

Čeština disponuje třemi slovesnými způsoby – indikativem, imperativem a kondicionálem. Nejužívanějším způsobem je indikativ, který prostě oznamuje děj jako jistý, např. *píšu.* Imperativ vyjadřuje rozkaz či přání, a to nejčastěji koncovkami *-me* (1. os. pl), *-te* (2. os. pl.), např. *pišme, pište*, případně *-ej, -i* pro 2. os. sg., např. *zpívej, sedni*. Kondicionál vyjadřuje děj možný, který se klade jako podmínka či přání, např. *kéž by bylo hezky*. Lze jím však vyjádřit i děj, který je něčím podmíněn, např. *přijel bych*. Kondicionál se často pojí se slovesem *být* a může být přítomný nebo minulý. Při tvoření přítomného kondicionálu se přidává tvar složený z příčestí činného a tvarů *bych, bys, by, bychom* a *byste*, např. *přijeli bychom, přijela by*.

[91] HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, 1998, str. 105–106
[92] Tamtéž, str. 108–110

Podmiňovací způsob minulý připojuje navíc minulý tvar slovesa *být*, např. *byli bychom přijeli, byl bych přijel*.[93]

Neurčité slovesné tvary zahrnují infinitiv, přechodníky a příčestí. Infinitiv se rozpoznává tak, že je tvořen sufixem *-t* (příp. knižně *-ti*, např. *psát - psáti*), je schopen vyjádřit slovesný vid, ale nevyjadřuje osobu. Přechodníky se dnes užívají převážně v psaném projevu, nejčastěji uměleckém nebo odborném. Podle tvaru se rozlišuje přechodník přítomný a minulý, s ohledem na význam také přechodník budoucí. Přítomný přechodník se tvoří od prézentního kmene přidáním specifických koncovek podle rodu a čísla, např. *nesa, nesouc, nesouce*. Přechodník minulý je tvořen většinově od minulého kmene dokonavých sloves, např. *vynes, vynesši, vynesše*.

Tvary pravidelných sloves se dělí na skupiny, které se nazývají slovesnými třídami. Těch se tradičně rozeznává pět a slovesa jsou do nich členěna podle tvaru 3. os. sg. v prézentu s koncovkami *-e, -ne, -je, -í* a *-á*. V těchto třídách se objevují vzory, dle kterých je možno všechna slovesa rozřadit. Výjimku tvoří třída pátá, která obsahuje jen jeden vzor *dělá*. Vyjímají se také slovesa nepravidelná, která do jednotlivých tříd nepatří a jsou to slovesa typu *být, chtít, vědět* a *jíst*.[94]

1. Třída – vzory *nese, bere, maže, peče, umře*
2. Třída – vzory *tiskne, mine, začne*
3. Třída – vzory *kryje, kupuje*
4. Třída – vzory *prosí, trpí, sází*
5. Třída – vzor *dělá*

Do slovesných tvarů neurčitých spadají také podstatná jména slovesná, která se tvoří od příčestí trpného sufixem *-í*, např. *nesení, kupování* a disponují dějovým významem.

3.2.6 Příslovce

Příslovce jsou neohebným slovním druhem, který se vyskytuje „při slovech“ a blíže definuje okolnosti dějů a stavů. Podle typu takových okolností je možné adverbia dělit na místní, časová, způsobová, příčinná a měrová. Ve větě se adverbia připojují závisle ke slovesům, adjektivům nebo jiným příslovcím, a tvoří tak příslovečná určení, např. *žije zdravě*. Mohou se spojovat také se substantivy v případě neshodného přívlastku, např. *návrat domů*.[95]

[93] HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, 1998, str. 110–111
[94] Tamtéž, str. 112–134
[95] Tamtéž, str. 136

Adverbia jsou většinově odvozena z adjektiv a sdílí s nimi příbuzný význam, např. *dobře – dobrý, zdravě – zdravý* apod. Nejčastěji se tvoří pomocí koncovky *-e*, příp. *-ě*, méně s koncovkou *-o* a *-y*, např. *vysoko, dětsky*. Další skupinou jsou příslovce zájmenná. Ta jsou významově příbuzná se zájmeny a mívají s nimi společný kořen, např. *tam, kudy* ze zájmen *ten, kdo*. Na místě záporových příslovcí neboli záporek vyčleňují Havránek a Jedlička příslovce *ne* a *nikoli,* která mohou samostatně vyjádřit zápor, případně se *ne* spojuje s predikátem v jednoslovný výraz, např. *nepřijedu*.[96]

Příslovce mohou vznikat i ze spojení předložky se substantivem, adjektivem nebo zájmenem. V takovém případě se nazývají příslovečnými spřežkami a píší se dohromady, např. *nahoře, zticha, potom*. Pokud je dostatečně rozpoznán rozdíl mezi předložkovým pádem a příslovečnou spřežkou, pak je možné některé výrazy psát dvojím způsobem, např. *zpočátku* i *z počátku.* Adverbia o vyšší intenzitě se tvoří podobně jako adjektiva, tedy stupňováním, např. *zdravě – zdravěji – nejzdravěji*.[97]

3.2.7 Předložky

Předložky jsou slova neohebná, která vyjadřují bližší okolnosti podobně jako příslovce. Disponují vlastním významem, ale jejich funkce se projevuje až ve spojení s jiným slovním druhem, nejčastěji substantivem. Se slovem, ke kterému se váže, tvoří prepozice předložkovou vazbu. Předložky se váží také k pádům, které se následně nazývají předložkové. Prepozice se dále rozlišují vlastní a nevlastní. Vlastní jsou předložky jednoslovné, které nemohou plnit jinou než předložkovou funkci, např. *do, v, pro*. Nevlastní předložky vznikly z jiného slovního druhu, podle souvislosti z příslovcí nebo substantiv, např. *kolem, místo, blízko*.[98]

3.2.8 Spojky a částice

Spojky a částice řadí Havránek a Jedlička de facto jako jeden slovní druh. Pravděpodobně je tomu tak proto, že dříve mezi těmito slovními druhy nebyly značné rozdíly a byly považovány za jeden – za spojky. Vyskytly se však i opačné názory, totiž že spojky vznikly z částic. Toto stanovisko zastával příkladně Jaroslav Bauer ve své studii *Spojky a částice*. Došel přitom k názoru, že o spojce lze mluvit jen tehdy, pokud je prostředkem k vyjádření určitého vztahu

[96] HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, 1998, str. 136
[97] Tamtéž, str. 137–138
[98] Tamtéž, str. 138–139

mezi spojovanými větami nebo větnými členy. V případě, že je vyjádřena jen povaha dané věty nebo se odkazuje na mimojazykovou realitu, užije se částice.[99]

Spojky jsou slova neohebná, která plní funkci větných konektorů. Samy o sobě nemohou být větnými členy, ale vyjadřují mezi větami či jejich částmi mluvnický a obsahový poměr. Rozlišují se spojky souřadicí, které spojují větné členy nebo věty souřadně, např. *a, nebo, ale, nejen – ale, buď – nebo* a spojky podřadicí, které vyjadřují závislý poměr věty závislé k větě řídicí, např. *když, jakmile, protože, aby*.

Částice nemají schopnost spojovat věty, čímž se zásadně od spojek odlišují, ale mohou větu uvozovat, např. *že se ti tam chce, ať jsi brzo zdravý*. V některých případech také vyjadřují postoj mluvčího k obsahu věty, např. *ať, nechť, kéž*. Částice mohou nabývat významu přitakacího, zdůrazňovacího, např. *zejména*, nebo způsobového, např. *asi, snad*. Tyto výrazy jsou někdy řazeny mezi příslovce.[100]

3.2.9 Citoslovce

Citoslovce jsou neohebným slovním druhem a vyjadřují se jimi různé pocity, nálady nebo emoce a vůle mluvčího. Mnohdy také napodobují hlasy a zvuky, případně na něco upozorňují. Citoslovce označující hlasy a zvuky jsou charakterizována jako zvukomalebná, např. *bác, břink, vrkú* a mohou se z nich tvořit slovesa typu *bácat, břinkat, vrkat* apod. Ve větě se citoslovce nespojují s žádným slovem, stojí samostatně a oddělují se čárkami nebo vykřičníkem. Mohou však zastupovat jiný slovní druh, zpravidla sloveso. V tom případě se nijak neoddělují.[101]

3.3 Mluvnice současné češtiny 1 (2010)

Mluvnice současné češtiny tvoří dvoudílný gramatický popis českého jazyka. První díl s podtitulem *Jak se píše a jak se mluví* (2010) je prací kolektivu autorů v čele s Václavem Cvrčkem. Autoři uvádí, že se nejedná o normativní příručku v běžném slova smyslu. Publikace si neklade za cíl představit jazyk, jak by měl vypadat, ale jak vypadá ve skutečnosti. Za tímto účelem byl materiál pro její tvorbu utvořen z reálných promluv a textů sesbíraných z jazykových korpusů. Autoři pracují s průměrným mluveným a psaným územ, který je užíván v běžné komunikaci, a proto je pro čtenáře tato forma dostupnější. V druhém díle mluvnice nazvaném

[99] BAUER, Jaroslav. *Spojky a částice* in *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, *A řada jazykovědná*. Brno: SPN, 1964, roč. 13, č. A12, str. 131–139
[100] HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, 1998, str. 141–142
[101] Tamtéž, str.142

Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu (2014) se uživatel blíže seznámí s českou syntaxí, která je v díle prvním pouze představena.[102]

Dílo je tematicky rozloženo do několika částí. Na prvním místě jsou uvedeny obecné výklady o jazyce jako komunikačním prostředku, o jeho úloze ve společnosti a vědě a jednotlivých jazykovědných disciplínách. Následuje pojednání o vývoji češtiny v rámci obecného vývoje jazyka i konkrétní periodizace. Postupně jsou představeny lingvistické disciplíny počínající fonetikou a zakončeny morfologií. V posledních kapitolách je pojednáno o větné stavbě, stylistice a pravopisu.

Slovní druhy jsou zde řazeny do oblasti morfologie a pracuje se s nimi v kompletním složení – podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky, slovesa, příslovce, předložky, spojky, částice a citoslovce. Toto tradiční řazení nemá odrážet důležitost ani frekvenci v rámci úzu, ale je dáno konvencí. Uvedena jsou také klasifikační kritéria – tvaroslovné, významové a syntaktické, na jejichž základě se slovní druhy třídí a která jsme definovali v úvodní části práce. Při popisu budeme užívat zkratky *MSČ*.[103]

3.3.1 Podstatná jména

Gramatické významy substantiv se dělí do kategorií jmenného rodu, čísla a pádu, což je obecný fakt. Obvykle se rozeznávají tři gramatické rody s tím, že u rodu mužského je nutné rozhodnout, zdali je dané maskulinum životné nebo neživotné. V *MSČ* se proto uvádí, že by bylo na místě rozlišovat rody čtyři. U entit, které nemají přirozený rod, může docházet ke kolísání. Ve *Stručné mluvnici* bylo o těchto entitách pojednáno jako o substantivech obourodých, která se vyskytují jen zřídka. *MSČ* dokládá, že kolísání v rodě je příznačné pro slova cizího původu, např. *kvartet – kvarteto, esej, precedens, brandy* či *image,* která jsou v dnešní češtině daleko rozšířenější.[104]

Deklinace většiny substantiv se provádí podle paradigmat (vzorů), některá substantiva jsou nesklonná, např. *whisky* či *menu*. Porovnáme-li vymezení vzorů substantiv ve *Stručné mluvnici* a v *MSČ*, nalezneme určité diference. Hlavní vzory jsou v *MSČ* tvořeny takto:

- Rod mužský neživotný: list, stroj, cyklus
- Rod mužský životný: had, táta, muž, soudce
- Rod ženský: žena, duše, píseň, kost

[102] CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2010, str. 13
[103] Tamtéž, str. 125–131
[104] Tamtéž, str. 137–141

- Rod střední: město, moře, kuře, stavení

Zatímco vzor *stroj* zůstal u neživotných maskulin zachován, vzor *hrad* byl nahrazen vzorem *list*, a navíc je vydělen zvláštní vzor *cyklus*, jehož největší skupinu tvoří přejatá slova zakončená sufixem *-ismus*, např. *komunismus, alkoholismus* apod. Rovněž vymizely vzory *předseda*, který je substituován vzorem *táta,* a vzor *pán*. Ten je zde nahrazen vzorem *had,* ke kterému se hlásí většina životných maskulin. V případě vzorů ženského rodu nepozorujeme zásadní změnu vyjma substituce vzoru *růže* za vzor *duše*. Vzory neuter jsou prakticky nezměněny, nicméně kromě nich se vymezují i další vzory – *datum, muzeum, rádio* a *téma*.[105]

3.3.2 Číslovky

Kromě klasického vymezení číslovek základních, řadových, druhových a násobných jsou zde zmíněny výrazy s kvantifikačním významem, o kterých se vyjadřoval i Gebauer. Často mají podobné vlastnosti jako substantiva, např. *dvojice, trojice* nebo přenesený význam, např. *desítka* (desetistupňové pivo). Tento proces je vymezen jako slovnědruhové přehodnocení.

Číslovky se zdají být slovním druhem, který je poměrně komplikovaný. Jako jediné jsou schopny vyjádřit množství, ale naopak postrádají specifický formální znak. Nedisponují vlastním způsobem ohýbání, proto se jejich forma i funkce přibližuje jiným slovním druhům, což jsou nejčastěji substantiva, zájmena a příslovce. Z toho důvodu jsou někdy číslovky jako samostatný slovní druh zpochybňovány.[106]

3.3.3 Příslovce

Příslovce jsou v *MSČ* dělena do tří větších celků. První je tvořen příslovci zájmennými, v druhém se příslovce dělí podle významu a poslední zahrnuje příslovce modální a stavová. Zatímco ve *Stručné mluvnici* bylo zmíněno, že většina adverbií vznikla z adjektiv, *Historická mluvnice* i *MSČ* uvádějí na prvním místě příslovce vzniklá ze zájmenných kořenů. Podle významu jsou totožně rozlišena příslovce času, místa, způsobu, míry a příčiny. Záporová příslovce se zde už samostatně nevyskytují, ale jsou přiřazena k příslovcím zájmenným.[107]

V rámci slovního druhu příslovcí se vyčleňuje zvláštní druh, který je označován jako predikativum. Tímto termínem se pojmenovávají adverbia, která se podílejí na formování větného predikátu. V *MSČ* se k predikativům řadí příslovce modální a stavová, např. *po cestě je třeba*

[105] CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2010, str. 150–195
[106] Tamtéž, str. 226–234
[107] Tamtéž, str. 274–278

si odpočinout, je pěkně, je deštivo atd. Zejména u příslovcí stavových může docházet ke slovnědruhové homonymii, a to se substantivy (*je zima*), částicemi (např. *prostě*, *stejně*) nebo adverbii jiné významové kategorie. Kvůli tomu jsou někdy predikativa považována za jedenáctý slovní druh, ale mnohem častěji jsou uváděna jako zvláštnost mezi adverbii.[108]

3.3.4 Spojky

Jak jsme již uváděli při rozboru *Historické mluvnice* i *Stručné mluvnice české*, nejběžnější a nejvíce užívané je dělení spojek na spojky souřadicí a podřadicí. *MSČ* však zmiňuje další kritérium, které se dotýká spojkové struktury. Podle ní lze rozlišovat spojky jednočlenné nebo vícečlenné (spojkové výrazy). Do spojek jednočlenných spadají ty, které tvoří jen jedno slovo, např. *a, že, když*, ale také spojky vzniklé skládáním, např. *přestože*. Vícečlenné spojky vznikly kvůli snaze přesněji vyjádřit vztahy mezi spojovanými větami. Lze je dělit do tří skupin a zahrnuty jsou spojky podřadicí i souřadicí:

- Spojkové skupiny – víceslovná spojení, která uvozují větu, např. *ba i, a jelikož, a proto, a přestože, i když* aj.
- Korelativní spojky – jsou zastoupeny zájmenem nebo příslovcem na konci jedné věty a spojkou na počátku druhé věty, oddělují se čárkou, např. *tak, aby; kvůli tomu, že; navzdory tomu, že; proto, že* aj.
- Vícedílné spojky – tvoří spojkové dvojice, které většinou stojí na začátku spojovaných vět nebo před spojovanými větnými členy, např. *ani, ani; buď, nebo; jak, tak* apod.

V některých koncepcích se údajně spojkové výrazy do slovního druhu spojek nezařazují, přestože plní funkci, která jim náleží. Pravděpodobně tento názor pramení z faktu, že konjunkce obecně jsou neplnovýznamovým slovním druhem, a proto se neurčují ani v syntaxi. Víceslovné spojkové výrazy však dokáží precizněji vystihnout vztahy mezi větami, které spojují, než je tomu v případě spojek jednoslovných.[109]

Ve *Stručné mluvnici české* jsme se s bližším dělením spojek nesetkali, pouze s tradičním rozdělením spojek na souřadicí a podřadicí. *Historická mluvnice* Gebauerova i *MSČ* však dělí navíc oba typy do významových skupin. V průběhu vývoje češtiny ale evidentně došlo

[108] CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2010, str. 279
[109] Tamtéž, str. 290

k několika změnám. Pro demonstraci uvádíme jednotlivá členění. Rozdělení v *MSČ* je uvedeno následovně[110]:

- Spojky souřadicí = slučovací (*a, i, ani, jak-tak, ani-ani, i-i, jednak-jednak*), odporovací (*ale, však, avšak, jenže*), vylučovací (*buď, nebo, anebo, či*), stupňovací (*dokonce, ba, ale-i,*), důvodové (*neboť, vždyť, totiž, protože*) a důsledkové (*tak, proto, tudíž, tedy, a tak, a proto*)
- Spojky podřadicí = obsahové (*aby, jestli, zda, jak*), časové (*když, než, až, zatímco, dokud, jakmile, potom-co, hned-jak*), způsobové (*tak-že, tím-že, tak-aby, tak-jak*), příčinné (*protože, aby, pokud, takže, ačkoliv*) a srovnávací (*jako, jako by, jako když, než*)

Spojky podřadicí příčinné je možno rozlišovat dále na základě významu: příčinné v užším smyslu (*protože, poněvadž, jelikož*), účelové (*aby, ať*), podmínkové (*pokud, kdyby, jestli*), důsledkové (*načež, pročež*), přípustkové (*ačkoliv, přestože, byť, ač*) a účinkové (*takže, že, až*).

Pro srovnání připomeňme dělení Gebauerovo[111]:

- Spojky souřadicí = slučovací (*a, i, též*), odporovací (*ale, však, než*), příčinné (*neboť, vždyť*) a výsledné (*proto, tedy, tudy*)
- Spojky podřadicí = místní (*kde, kam*), časové (*když, dokud, jakmile*), způsobové (*jak*), měrové (*kolik, pokud*), důvodové (*poněvadž*), účelové (*aby, ať*), podmínkové (*jestli, kdyby*) a přípustkové (*ačkoliv*)

Co se týče spojek souřadicích, v obou případech se počítá se spojkami slučovacími i odporovacími a jejich význam je totožný. Rozdíl nastává ve spojkách, které Gebauer označuje jako příčinné, ale v *MSČ* jsou nazvány důvodovými. Podobně je tomu u spojek, které Gebauer nazval výsledné, v *MSČ* nesou název důsledkové. Gebauerovo rozdělení zcela postrádá spojky vylučovací a stupňovací.

U spojek podřadicích nalézáme rozdíl ve spojkách místních, které v *MSČ* zmíněny nejsou patrně proto, že výrazy jako *kde, kam* bývají řazeny spíše k příslovcím. Zaměněn je také význam spojek důvodových, které *MSČ* udává v souvislosti se spojkami příčinnými. Zjevné

[110] CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2010, str. 291–294

[111] GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba*. Praha: Česká akademie umění věd a umění, 1929, str. 674–675

rozdíly mezi pojetím spojek v *Historické mluvnici* a *MSČ* jsou s největší pravděpodobností dány nejen přirozeným vývojem češtiny, ale také větší slovnědruhovou ustáleností.

3.3.5 Částice

Částice jako neplnovýznamový a neohebný slovní druh zahrnují slova různého původu. Ve větě mívají také různou funkci a poměrně dlouhou dobu se ani jako samostatný slovní druh neuváděly. V *Historické mluvnici* nejsou částice zmíněny vůbec a ve *Stručné mluvnici* jsou vymezeny společně se spojkami. Určení lexikální jednotky jako částice je většinou vázáno na kontext, protože z formálního hlediska jsou částice shodné s jinými slovními druhy, nejčastěji právě se spojkami. Částice nemohou samostatně tvořit výpověď, ani se neuplatňují v syntaxi.[112]

Z hlediska funkce ve větě lze částice rozdělit do několika kategorií, přičemž některé částice mívají tendenci přecházet mezi více kategoriemi. Základních kategorií je celkem pět a jsou to: částice postojové, pocitové, hodnotící, zesilovací a částice členící text. Společným rysem prvních tří kategorií je vazba na mluvčího, která je dále rozvíjena onou příslušnou částicí.[113]

- Částice postojové (modální)
    - Faktuální částice – vyjadřují postoj mluvčího ke skutečnosti, a to podle stupně platnosti vyjadřované výpovědi, např. *fakt, jistě, možná, viď, víceméně, prostě*
    - Volní částice – zahrnují rozkaz, přání, dovolení aj., např. *nechť, ať, třeba, raději*
    - Výrazové částice – vyjadřují názor mluvčího na obsah sdělení, např. *vůbec, konečně, koneckonců*
- Částice pocitové (emocionální) –vyjadřují kladné či záporné emoce, např. *bohužel, bohudík, naštěstí*
- Částice hodnotící (evaluativní) – určují, jak mluvčí hodnotí obsah dané výpovědi na škále dobře – špatně, např. *ovšem, přece, vždyť*
- Částice zesilovací (intenzifikační) – specifikují intenzitu určité vlastnosti, jsou velmi blízké příslovcím míry, např. *dost, nadmíru, úplně, velice, poněkud*
- Částice členící text – zpravidla uvozují větu nebo ji vnitřně člení, např. *tak, zároveň, zkrátka, prostě, vlastně*

[112] CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2010, str. 295
[113] Tamtéž, str. 296–298

3.3.6 Citoslovce

Citoslovce jsou v *MSČ* pojaty jako slovní druh vyjadřující postoje, emoce a nálady mluvčího, ale mohou napodobovat i různé zvuky. V psané komunikaci se citoslovce užívají poměrně zřídka, v mluveném projevu jsou naopak docela běžnou záležitostí. Jan Gebauer užíval také synonymního výrazu mezislovce, což bychom mohli připodobnit k tomu, že jsou vkládána „mezi slova". Ve své *Historické mluvnici* je podle vztahu k mluvčímu dělil na vlastní a nevlastní. *MSČ* dělí citoslovce jednak podle funkce na faktuální, volní, emocionální a kontaktová, a také podle schopnosti napodobovat zvuky.[114]

- Citoslovce faktuální – pomocí těchto citoslovcí je vyjádřen vztah mluvčího k obsahu sdělení, např. *snad, určitě, vážně, asi, zřejmě*
- Citoslovce volní – vypovídají o vůli mluvčího zaměřené na adresáta nebo k obecnému faktu, např. *alou, no proto, vida, bohužel, pardon, ano, ne*
- Citoslovce emocionální – vyjadřují emoce kladné i záporné, např. *hurá!, fuj, mňam*
- Citoslovce kontaktová – navazují či udržují kontakt mezi komunikujícími, např. *ahoj, hej!, vole, na!*
- Citoslovce zvukomalebná (onomatopoická) – napodobují reálné zvuky, např. *bú, žbluňk, plesk, hahaha, ťuk*

3.4 Moderní mluvnice češtiny (2013)

Studie k moderní mluvnici češtiny tvoří propracovanou koncepci kolektivních monografií, které mají studentům zprostředkovat teoretický základ o českém jazyce ve zcela novém podání. Prvotním impulsem byl projekt věnovaný studentům filologických oborů s názvem *Vzdělávací cyklus Moderní mluvnice češtiny pro studenty magisterských a doktorských programů filologických oborů z let 2010–2013*. *Studie* kombinují teoreticky a metodologicky orientovaný přístup se shrnutím dosavadních vědomostí a popisem již zpracovaných témat. Jedná se o sedmisvazkové dílo, jehož editorem je prof. Oldřich Uličný a bylo vydáno nakladatelstvím Univerzity Palackého v Olomouci.[115]

Na rozdíl od mluvnic, kterými jsme se doposud v naší práci zabývali, *Moderní mluvnice češtiny* (dále jen *MMČ*) není příručkou určenou běžnému jazykovému uživateli, ale odborné

[114] CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2010, str. 299
[115] ULIČNÝ, Oldřich a kol. *Preliminária k moderní mluvnici češtiny*. Olomouc: nakl. FF UP, 2015, str. 9

veřejnosti. Cílovou skupinou jsou především již zmiňovaní studenti, ale také vyučující, publicisté, překladatelé, moderátoři, spisovatelé a další. Tato publikace má navíc oproti ostatním značně rozšířený teoretický aparát, a to o poznatky z teorie komunikace i dalších lingvistických subdisciplín.[116]

Jelikož se v naší práci věnujeme slovním druhům, budeme vycházet ze svazku číslo 6, který nese název *Úvahy o české morfologii*. Autoři uvádí, že se při tvorbě snažili vycházet ze zásad funkčně-strukturní lingvistické tradice, ale zároveň se snaží reflektovat současné přístupy a proměny jazyka. Nově nabyté poznatky se proto pokusíme komparovat s dosavadními, které jsme popsali dříve.

Jelikož se jedná o kolektivní dílo, není obsahová forma zcela jednotná a problematika slovních druhů se objevuje v několika kapitolách. V takovém případě budeme postupovat s ohledem na tyto kapitoly a zachováme příslušné pořadí.

3.4.1 Slovní druhy obecně

Třídění slov do slovních druhů je výhodné z několika hledisek. Lze tak popsat vlastnosti jednotlivých skupin, gramatické kategorie i význam, který nesou. Je však také možné zachytit přechody mezi slovními druhy, které jsou v současném jazyce stále častější. V úvodní části práce jsme uvedli, že za tímto faktem stojí především vzájemné postavení kritérií, na jejichž základě jsou slovní druhy vymezovány, nebo jejich kombinace.[117]

Miloslav Vondráček v úvodu definuje kritérium obsahově-sémantické a pragmatické, syntaktickofunkční a morfologické. Jejich popis je téměř shodný s tím, jak jsme tato kritéria vymezili v teoretické části práce. Slovní druhy Vondráček dělí na základní a nezákladní. Postupuje při tom s ohledem na uplatnění obsahově-sémantického kritéria, které je podpořeno kritériem syntaktickým a doplněno morfologickým. Mezi základní slovní druhy řadí substantiva, adjektiva slovesa a příslovce. V češtině jsou dostačující k tomu, abychom jimi vyjádřili základní logicko-kognitivní vzorec *nějaké něco nějak je*. Více než na obecnou deskripci slovnědruhových kategorií se Vondráček zaměřuje na vytyčení hranic, které mezi slovními druhy mohou být.[118]

[116] ULIČNÝ, Oldřich a kol. *Preliminária k moderní mluvnici češtiny*. Olomouc: nakl. FF UP, 2015, str. 12–13
[117] VONDRÁČEK, Miloslav. *Vlastnosti slova a slovní druhy* in *Studie k moderní mluvnici češtiny 6: Úvahy o české morfologii*. Olomouc: FF UP, 2013, str. 18–19
[118] Tamtéž, str. 20

Nezákladní slovní druhy zahrnují předložky, spojky, částice a citoslovce. V této mluvnici se upouští od tradičního zařazení zájmen a číslovek, což je zásadní rozdíl, se kterým jsme se dosud v jiných gramatikách nesetkali. Vondráček argumentuje tím, že *kvantovost numerálií a deiktičnost pronomin, formálně a syntakticky velmi nespecifických, považujeme za sémantický, textověfunkční a pragmatický rys jiných slovních druhů.* Dle jeho názoru jsou tyto dva slovní druhy oproti ostatním syntakticky i tvaroslovně nesourodé. Na druhou stranu nepožaduje jejich celkové vyřazení, ale navrhuje, aby byly uplatněny jako podkategorie slovních druhů jiných. Tento aspekt by se projevil v nových termínech, např. pronominální adjektivum (*nějaký*) či numerální substantivum (*milion*).[119]

3.4.2 Substantivum

Jak už bylo zmíněno výše, tato gramatika neuvažuje o zájmenech a číslovkách jako o právoplatných slovních druzích, ale užívá alternativní termíny z nich odvozené. Setkáváme se zde proto s termínem jako je pronominální substantivum, a do kterého se řadí slova typu *kdo, co, vše, já, ty, my* apod. Stejně jako v *MSČ* i zde je kategorie rodu podřízena životnosti maskulin. Vondráček však uvádí, že substantiva jsou v zásadě pouze jednorodá. K vyjádření rozdílu mezi pohlavími se užívá lexikálních nebo slovotvorných prostředků. Z dalších gramatických kategorií vyjadřují substantiva číslo (sg., pl.) a jeden ze sedmi pádů.

U substantiv se setkáváme s přechodným jevem, kdy dochází k určitým přesahům mezi slovními druhy navzájem. Jedním z takových procesů může být substantivizace adjektiva, ale hranice slovních druhů je mnohdy překročena i u příslovcí, kdy je narušena shoda v rodě, např. *byla tma – bylo tma*. Hranice může být nejasná i mezi substantivy a slovesy. V takovém případě se jedná patrně o slovnědruhovou homonymii. K přechodu dochází často také mezi substantivy a částicemi, vhodným příkladem je slovo *škoda*, které je zpravidla podstatným jménem, ale může také uvozovat větu. V neposlední řadě je třeba zmínit interjekcionalizaci, kdy se substantivum uplatňuje v roli citoslovce, např. *pozor!*[120]

3.4.3 Adjektivum

Vymezení přídavných jmen je v *MMČ* obsahově prakticky totožné s popisem v ostatních analyzovaných mluvnicích. Adjektiva mohou v některých případech hraničit s jinými slovními druhy, zpravidla se slovesy nebo adverbii. V případě příslovcí se nejčastěji jedná

[119] VONDRÁČEK, Miloslav. *Vlastnosti slova a slovní druhy* in *Studie k moderní mluvnici češtiny 6: Úvahy o české morfologii*. Olomouc: FF UP, 2013, str. 21
[120] Tamtéž, str. 22–24

o slovnědruhovou transpozici nazývanou adverbializace adjektiv, což popisuje František Čermák ve svém díle *Morfématika a slovotvorba češtiny*.[121] Na tuto myšlenku navazuje i Vondráček, který uvádí, že některé adverbiálně užité výrazy mohou vyjadřovat kategorii rodu, a to lze považovat za příznak neuzavřeného transpozičního procesu.

Miloslav Vondráček navíc zmiňuje také hranici adjektivum vs. interjekce. Tento případ nastane v momentě, kdy původně adjektivní výraz ztratí význam nebo syntaktickou závislost a stává se tak citoslovcem, např. *skvělé!*[122]

3.4.4 Adverbium

Adverbia je možné považovat za mimořádný slovní druh, zejména kvůli jejich způsobilosti označovat různé stavové okolnosti. Příslovcí se rozeznává značné množství a tvoří se prakticky souběžně s adjektivy, ze kterých ve velké míře vznikají. Jinými slovy lze téměř ke každému adjektivu utvořit odpovídající adverbium. Tento fakt dokládá i Josef Bečka v jednom ze svých příspěvků v *Naší řeči*. Z adjektiv vzniklých z přechodníku minulého, např. *vynikající*, adverbia tvořit nelze. Nicméně v hovorové češtině převládá tendence tyto mezery obcházet, proto se lze setkat i s adverbiálním tvarem *vynikajícně*.[123]

Příslovce mohou syntakticko-sémanticky determinovat sloveso, adjektivum nebo jiné příslovce, v tom případě mají platnost adverbiale. Také se může adverbium pojit s větným predikátem, a tak tvořit predikativum, které jsme definovali v rámci *MSČ*. Některá adverbia mohou vznikat také ze slovesných tvarů, resp. jejich ustrnutím. Tato méně obvyklá, ale doložená transpozice může zapříčiňovat stírání hranic mezi adverbiem a přechodníkovým tvarem daného slovesa, např. *nechtě–nechtíc, soudě–soudíc*. O slovnědruhové příslušnosti následně rozhoduje celkový kontext.[124]

Dle Vondráčka je nejednoznačný předěl mezi měrovými adverbii a částicemi. Pro demonstraci uvádí příslovce, která vyjadřují určitý příznak a zároveň mohou plnit roli adverbiale, např. *trochu pršelo*. Komplikace nastává ve chvíli, kdy se stejný výraz užije v platnosti modální částice, např. *to byla trochu drzost*.[125] Této shodné problematice věnoval Vondráček článek

[121] ČERMÁK, František. *Morfématika a slovotvorba češtiny*. Praha: nakl. LN, 2011, str. 42
[122] VONDRÁČEK, Miloslav. *Vlastnosti slova a slovní druhy* in *Studie k moderní mluvnici češtiny 6: Úvahy o české morfologii*. Olomouc: FF UP, 2013, str. 25
[123] BEČKA, Josef. *O příslovci v nové češtině* in *Naše řeč*, ročník 18 (1934), číslo 6–7, str. 161–173
[124] VONDRÁČEK, pozn 122, str. 26
[125] Tamtéž

uveřejněný v *Naší řeči*, kde navíc dodává, že slovnědruhová příslušnost se může změnit v závislosti na změně slovosledu a obsazení důrazové pozice mluvčího.[126]

Větná adverbia, která tvoří nevětné výpovědi typu *Výborně! Jasně. Určitě*. řadí Vondráček mezi citoslovce, jelikož dle jeho názoru postrádají okolností význam a změnila se jejich syntaktická platnost. Na tomto místě by vyvstala otázka, zdali se nejedná spíše o intenzifikační částice, kam tyto výrazy formálně spadají. Přihlédneme-li ale k faktu, že částice nemohou tvořit samostatnou výpověď, pak lze Vondráčkův argument považovat za platný.[127]

Příslovcím a jejich problematice je v této mluvnici věnována také samostatná kapitola poukazující na určitá sporná místa ve vydělování. V první řadě je zde určitá diference ohledně kritérií pro dělení slovních druhů. Autoři navíc rozlišují kritérium pragmatické, které má lépe vystihnout hraniční význam mezi slovními druhy. Jisté rozdíly jsou také patrné v hierarchizaci těchto kritérií. Většina mluvnic uvádí na prvním místě kritérium sémantické, následně syntaktické a nakonec formální. Pragmatické hledisko je zde umístěno mezi syntaktické a morfologické. Samotná sémantika slova je kladena na poslední pozici.

Podobně jako Miloslav Vondráček, také Lenka a Oldřich Uliční pozorují nejvíce shodných rysů mezi příslovci a částicemi, ke kterým dochází k nejvyšší míře sémantického překrývání, konkrétně u částic *už* a *teprve*, např. *teprve vyjel, už je na cestě*. Argumentují tím, že tyto výrazy jsou nejčastěji chápány jako adverbia nebo adverbiale, protože mívají vazbu k mluvčímu, což odráží onen pragmatický příznak. Opomíjení pragmatických aspektů má údajně také dopad na aspekty syntakticko-sémantické a morfologické, kdy může dojít k záměně nositele adjektivní vlastnosti s aktérem děje blíže určeného adverbiem.[128]

3.4.5 Verbum

Formální shoda slovesa s jiným slovním druhem může nastat v několika případech. Lze ji pozorovat v případě částic, kdy sloveso ztratí původní význam a transponuje se do modální částice, která nejčastěji figuruje jako vsuvka, např. *myslím, domnívám se*.[129]

Miloslav Vondráček zmiňuje rovněž hranici mezi slovesem a citoslovcem. Jako příklad udává kontaktové interjekce typu *na, hele, viď*, které mají velmi blízko k slovesným tvarům

[126] VONDRÁČEK, Miloslav. *Příslovce a částice – hranice slovního druhu* in *Naše řeč*, ročník 82 (1999), číslo 2, str. 72–78
[127] VONDRÁČEK, Miloslav. *Vlastnosti slova a slovní druhy* in *Studie k moderní mluvnici češtiny 6: Úvahy o české morfologii*. Olomouc: FF UP, 2013, str. 26
[128] Tamtéž, str. 156–157
[129] Tamtéž, str. 27

a přebírají proto jejich gramatické kategorie. Podobně jsou na tom verbální tvary výzev, varování a povelů, např. *hoří!, stát!* a zdvořilostní výrazy, např. *promiňte, děkuji*, které autor přiřazuje k citoslovcím z důvodu ztráty sémantiky a predikační platnosti.

3.4.6 Prepozice

Slovnědruhová transpozice bude v případě předložek nejvíce patrná u těch, které jsou sekundární/nevlastní a zároveň jsou tvořeny víceslovně. Víceslovné předložkové výrazy mají tendenci přecházet ve frazémy, což může oslabovat význam předložek jako takových. Víceslovné struktury jsou většinově nahrazovány jednoslovnými, např. spojení *s ohledem na* lze nahradit výrazy *kvůli* nebo *pro*. V rámci rozboru *Stručné mluvnice české* jsme uvedli, že některé prepozice vznikly z adverbií nebo substantiv, proto se s nimi mohou v jistých souvislostech zaměňovat.[130]

3.4.7 Konjunkce

Spojky Vondráček rozděluje na parataktické a hypotaktické, což jsou v zásadě synonymní výrazy ke spojkám souřadicím a podřadicím. Mají vyjadřovat relaci vět, které jsou zde charakterizovány jako hierarchicky totožné nebo hierarchicky netotožné. Na základě povahy této relace jsou významově klasifikovány, konkrétní rozřazení však neuvádí. Slovnědruhová transpozice spojek bude způsobena v podstatě stejně jako u předložek.

3.4.8 Partikule

Částice se vydělují na podkladu pragmatického kritéria sdělení, proto nejčastěji vyjadřují vztah mluvčího k určité komunikační situaci. Nemohou samostatně tvořit výpovědi, často se však vážou na spojky nebo citoslovce a stávají se tak jejich součástí. Již jsme uváděli, že dříve se částice samostatně nevymezovaly a patrně byly součástí spojek. Miloslav Vondráček tvrdí, že partikule mohou mít původ ve všech slovních druzích kromě předložek. Zřejmě je to dáno tím, že předložky samy mají nejasný původ, což jsme zmiňovali u rozboru Gebauerovy *Historické mluvnice*.[131]

Zvláštní je vztah mezi partikulemi a pronominálními výrazy, které mohou nabývat funkci větných modifikátorů. Kvůli tomu mohou s částicemi splývat, jelikož přichází o svou původní

[130] VONDRÁČEK, Miloslav. *Vlastnosti slova a slovní druhy* in *Studie k moderní mluvnici češtiny 6: Úvahy o české morfologii*. Olomouc: FF UP, 2013, Str. 28
[131] Tamtéž, str. 29–30

schopnost označovat objekt a místo toho korigují výpovědi, např. *takový les působí přívětivě* (pron. adj.) – *taková nespravedlnost* (part.).

Vzájemné vymezení částic a spojek je od počátku komplikované a nelze zcela jednoznačně říct, který z těchto slovních druhů byl primární a který sekundární. Miloslav Vondráček uvádí, že původní spojky postupně pozbyly platnosti relátorů a nabyly funkce modifikátorů. To znamená, že již nevyjadřují vztah mezi větami, ale blíže vyjadřují nějaké okolnosti, proto mají blíže k částicím. Např. *Řekl, že nepřijde.* (konj.) – *Že mě to nenapadlo dřív*. (part.). Pokud je částice užita jiným způsobem než jako větný modifikátor, jedná se nejčastěji o citoslovce, např. *Teď se bohužel sejít nemůžeme*. (part.) – *„Jste dobrý na jazyky?“ „Bohužel, pane.“* (int.)

3.4.9 Interjekce

Citoslovce jsou slovním druhem, který sice nepodléhá deklinaci, ale může ve větě stát samostatně. Miloslav Vondráček v této souvislosti uvádí, že ztráta flexe je průvodním znakem slovnědruhové transpozice výrazů, které původně interjekcemi nebyly, ale některá citoslovce svou formou odpovídají slovním druhům ohebným, např. *heleď, na, ahojte*. V sekundární slovnědruhové platnosti mohou plnit roli jiného slovního druhu, nejčastěji právě slovesa.[132]

Miloslav Vondráček se zabýval bližším rozlišením hranic mezi interjekcemi a partikulemi ve stati *Citoslovce a částice – hranice slovního druhu* uveřejněné v *Naší řeči*. Jedním z východisek je argument, že citoslovce primárně disponují vlastností tvořit výpověď a jsou plně sdělná, což je odlišuje od částic. Oproti tomu částice mají plnit funkci výpovědních modifikátorů a nebývají plně sdělné.[133]

Tento názor dále Vondráček rozvádí také v *MMČ* a uvádí, že platnost výpovědního ekvivalentu je jedním z rysů, který je v souvislosti s interjekcemi uveden téměř ve všech gramatikách. Výjimkou jsou citoslovce v roli sloves a jmen, kdy mohou přejímat koncovky těchto slovních druhů a stávají se tak částečně ohebnými. Vondráček na závěr dodává, že primární funkcí citoslovcí je jazykově vyjádřit reakci subjektu na danou situaci, čímž získávají status výpovědního ekvivalentu. V tomto ohledu lze jeho pojetí ztotožnit s těmi, která jsme vymezili v rámci předchozích mluvnic.[134]

[132] VONDRÁČEK, Miloslav. *Vlastnosti slova a slovní druhy* in *Studie k moderní mluvnici češtiny 6: Úvahy o české morfologii*. Olomouc: FF UP, 2013, str. 30–32
[133] VONDRÁČEK, Miloslav. *Citoslovce a částice – hranice slovního druhu* in *Naše řeč*, ročník 81 (1998), č. 1, str. 29–37
[134] VONDRÁČEK, pozn. 132, str. 176–180

3.4.10 Prostředky k vyjadřování kvantity v češtině

Již jsme v úvodu k *MMČ* avizovali, že tato gramatika nepočítá se slovním druhem číslovek tak, jak je obvyklé v jiných typech mluvnic. Místo toho se zde pracuje s prostředky, které mohou obecně vyjadřovat množství nebo kvantovost. K tomu lze užít prostředků slovnědruhových nebo neslovnědruhových. Prostředky slovnědruhovými jsou myšlena substantiva (*houf kačen, dav lidí*), adjektiva (*početný zástup*), zájmena (*všichni lidé*) a číslovky (*dvoje ponožky*).

Výrazy kvantitativního významu vymezoval už Jan Gebauer, a kromě běžně definovaných číslovek mezi ně řadil i slova, která se číselného významu jakkoli dotýkají. Na tuto myšlenku navazuje svým způsobem i Vojtěch Veselý, který říká, že je možné rozsahový význam kvantity znázornit i substantivy, popř. jmennými frázemi, např. *pracovat dvě hodiny, láhev vína, litr benzínu*. O tomto tvrzení Veselého by se však dalo v určitém směru polemizovat. Zejména spojení *láhev vína* může mít několik možných interpretací, jelikož nevíme, zdali se jedná o láhev o objemu 0,75 litru, 1 litr apod. V takovém případě by bylo vhodné zmínit také vazbu na celkový kontext.

Prostředky neslovnědruhovými je myšlena zejména kategorie čísla u substantiv, kdy singulár označuje počet kvantitativně určitý, zatímco plurál počet kvantitativně neurčitý. Kvantitu rozsahovou, příp. intenzitní, lze vyjádřit i slovotvornými afixy, např. *domeček, chlapisko*.

Vojtěch Veselý se ve své stati zabývá také tím, jak jsou číslovky charakterizovány v běžně užívaných českých mluvnicích. V této souvislosti uvádí, že číslovky jsou mnohdy pojímány jako nejednoznačný slovní druh proto, že sice vyjadřují kvantitu, ale tuto schopnost mají i jiné slovní druhy. Mezi takové spadají zejména příslovce typu *trochu, moc*, substantiva, např. *stovka* nebo adjektiva jako *poslední, předposlední* aj. Ke korelaci dochází především mezi číslovkami a příslovci, která ale vyjadřují spíše intenzitu. Dochází k závěru, že číslovky by měly mít zachovánu doménu vyjadřování počtu, pořadí, násobenosti, a to ideálně tak, aby byla vyjádřitelná číslem. Vzhledem k resumé, ke kterému Veselý ve svém výkladu dospěl, lze říci, že uznává pouze skupinu číslovek určitých. Číslovkové výrazy, které jsou obvykle řazeny k číslovkám neurčitým, by svou povahou byly dle Veselého řazeny nejspíše k neurčitým zájmenům.[135]

Na klasifikaci číslovek navazuje svou statí Pavlína Jínová, která se věnuje rozlišování číslovek úhrnných, souborových a druhových. Podle jejího názoru se často přikládá pozornost

[135] VONDRÁČEK, Miloslav. *Vlastnosti slova a slovní druhy* in *Studie k moderní mluvnici češtiny 6: Úvahy o české morfologii*. Olomouc: FF UP, 2013, str. 98–101

číslovkám základním a ostatní druhy bývají často opomíjeny. Rovněž se ztotožňuje s názorem Vojtěcha Veselého v tom smyslu, že číslovky postrádají specifický znak a některé číslovkové výrazy nečíselné formy je mnohdy obtížné zařadit. Na druhou stranu dle ní vykazují číslovky určité morfologické a syntaktické rysy, kterými se liší od substantiv či adjektiv a tento fakt by se měl při vydělování číslovek zohlednit.

Číslovky úhrnné, souborové a druhové jsme dosud v naší práci nezmiňovali, jelikož souhrnně patří do skupiny číslovek prostě druhových. Jínová uvádí, že tyto typy mohou označovat počet entit, proto se zastupují s číslovkami základními a mají původ v číslovkách druhových. Jako číslovky úhrnné se označují výrazy typu *čtvero* a *dvé*, které se váží se jménem počítaného předmětu v gen. pl. Tyto výrazy jsme zmiňovali již u Jana Gebauera v rámci vymezení číslovek druhových, kam také formálně spadají i v dnešní češtině, ale užívají se spíše v syntakticky ustálených spojeních, např. *čtvero ročních období* a jsou vnímána jako neutrální. Svým významem mají blízko k substantivním číslovkovým výrazům typu *čtveřice, dvojice*, které jsou také v užití daleko frekventovanější.[136]

Pavlína Jínová dále vyděluje číslovky souborové a druhové, které zahrnují výrazy jako *dvoje* a *dvojí*, *čtvero/čtvery* a *čtverý* atd. Číslovky druhové již podle názvu odkazují k počtu nějakého druhu a nejčastěji se pojí se jmény v singuláru, např. *dvojí řešení*. Oproti tomu číslovky souborové označují počet ustálených souborů nebo počet kusů, např. *dvoje lyže, čtvery ponožky*. Číslovky druhové podléhají zpravidla složenému skloňování, zatímco souborové nejčastěji skloňování zájmennému. Morfologický rozdíl mezi takto vymezenými číslovkami i odlišný typ skloňování zmiňoval také Jan Gebauer, v případě mluvnice Havránka a Jedličky i v *MSČ* jsou zahrnuty jako číslovky pouze druhové. Tato proměna paradigmatu je nejspíše dána obecnou tendencí češtiny usnadňovat užívání jazykových prostředků v komunikaci.[137]

3.5 Velká akademická gramatika spisovné češtiny 1 (2018)

Čtyřdílná, prozatím nejmladší česká gramatika svým zaměřením i zpracováním navazuje na jednosvazkovou *Akademickou gramatiku spisovné češtiny* (2013). V obou případech je jako hlavní autor uveden František Štícha, přesto, že se opět jedná o kolektivní dílo. První dvousvazkový díl je tematicky věnován morfologii zejména z jejího funkčního hlediska. Další díly svým obsahem reflektují formální morfologii a syntax. Připomeňme, že přízvisko *akademická*

[136] VONDRÁČEK, Miloslav. *Vlastnosti slova a slovní druhy* in *Studie k moderní mluvnici češtiny 6: Úvahy o české morfologii*. Olomouc: FF UP, 2013, str. 102–107
[137] Tamtéž, str. 107–117

gramatika neodkazuje pouze k jejímu užití v akademické sféře, ale také k pražskému vydavatelství Academia, které se o její vydání zasloužilo. Primární funkcí této příručky je poskytnout kompletní přehled o utváření gramatiky spisovného českého jazyka i to, jak se tyto poznatky uplatňují v komunikačním procesu.

První díl publikace s podtitulem *Morfologie: Druhy slov / Tvoření slov* je členěn na dva velké celky. První část se dále dělí na dva oddíly – druhy slov a slovotvorbu z hlediska teoretického. Druhá část je svým zaměřením poněkud konkrétnější, jelikož výstižněji popisuje tvoření slov přiřazených k jednotlivým slovním druhům. Východiskem pro náplň naší práce bude pouze část první zaměřená na charakteristiku slovních druhů. Pro snazší orientaci v textu budeme namísto celého názvu užívat zkratky *VAG*.

3.5.1 Obecná charakteristika slovních druhů

Přiřazení slova k určitému slovnímu druhu závisí, jak již víme, na několika kritériích, která jsou pro tento proces nezbytná. Vydělování těchto kritérií se v průběhu historie češtiny proměňovalo a autoři různých mluvnic jim mnohdy přikládali odlišnou váhu. Slovní druh je ve *VAG* založen na sémantice slova, jeho syntaktické nebo textové roli a morfologické charakteristice. Je zde také uvedeno, že tyto vlastnosti jsou závislé na komunikačním uplatnění daného slova, a proto je nutné vztáhnout jeho platnost na aktuální kontext. Stojí za povšimnutí, že komunikační, resp. pragmatický aspekt byl zohledněn také v rámci *MMČ*. V tomto směru se obě gramatiky shodují. Kontext se však může proměňovat a tím pádem se mění také hodnota daného slova a jeho přiřazení k slovnědruhové kategorii. Právě tyto změny se snaží *VAG* vystihnout a popsat, což je další společný rys, který shledáváme v porovnání s *MMČ*.[138]

Kritérium sémantické je zde stejně jako v *MMČ* pojímáno jako kritérium zastřešující obsahově-sémantický i pragmatický aspekt daného výrazu a lze jej aplikovat de facto pouze na slovní druhy plnovýznamové. Syntaktické nebo také textově funkční kritérium souvisí se samotnou sémantikou slovesa, ale *VAG* navíc dodává, že hodnotu slova v řeči ovlivňuje aktuální syntaktická platnost. Morfologické kritérium v podstatě závisí na kritériu sémantickém i syntaktickém, jak jsme uvedli i v případě *MMČ*.[139]

Slovní druhy jsou ve *VAG* děleny na základní a nezákladní. S takto pojmenovaným dělením jsme se již setkali ve výkladu Miloslava Vondráčka ve studii k *MMČ*, v jiných mluvnicích se nejčastěji užívá dělení na slovní druhy základní a nástavbové. Základní slovní druhy ve *VAG*

[138] ŠTÍCHA, František a kol. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny 1*. Praha: Academia, 2018, str. 40–41
[139] Tamtéž, str. 42

zahrnují substantiva, adjektiva, slovesa a příslovce, jelikož nejlépe odráží logickou strukturu *nějaké něco nějak je*. Do slovních druhů nezákladních spadají spojky, předložky, částice a citoslovce. Téměř totožné je zde vymezení a uchopení číslovek a zájmen, jakož i argumenty pro jejich diskvalifikaci ze slovnědruhového třídění. *MMČ* i *VAG* se shodují v tom, že jejich funkce je nahraditelná funkcí slovních druhů jiných, ale přitom není nutné rezignovat na samotný pojem *zájmeno* či *číslovka*. Na tomto místě je navrženo zařazení neslovnědruhových kategorií, které by mohly doplňovat tradiční slovnědruhovou klasifikaci. Tyto neslovnědruhové výrazy by tak plnit roli totalizátorů s příznakem slova, ke kterému se vztahují, např. *vše* – substantivní totalizátor, *všude* – totalizující adverbium atd., ale také by mohly mít charakter indefinita či demonstrativa, např. *který, tento*.[140]

V případě této mluvnice ponecháme stranou slovnědruhové přechody či spornou slovnědruhovou klasifikaci. Při podrobném zkoumání kapitoly ve *VAG* jsme dospěli k závěru, že je víceméně shodná s příspěvkem Miloslava Vondráčka ve *Studii k moderní mluvnici češtiny*, a proto bychom pouze opakovali již uvedené informace. Není vyloučeno, že sám Miloslav Vondráček se nepodílel také na tvorbě *Velké akademické gramatiky*. Jako hlavní autor je uveden František Štícha, nicméně *VAG* je dílem kolektivním, proto nelze zpochybnit případný Vondráčkův podíl na utváření také této příručky.

3.5.2 Substantivum

Definice substantiv je ve *VAG* pojata oproti předchozím mluvnicím víceméně beze změn, alespoň co se týče vázanosti na slovnědruhová kritéria. Stejně jako v *MMČ* se zde operuje s předpokladem, že substantiva jsou jednorodá a vyjádření různosti pohlaví je třeba učinit skrze odpovídající slovotvorné nebo lexikální prostředky. Podstatná jména je také možno dělit do jednotlivých podtříd, a to podle různých kritérií. Nejběžnější je dělení na jména konkrétní – abstraktní a obecná – vlastní, která jsme upřesňovali v *Historické mluvnici* Gebauerově. *VAG* navíc udává jména s plným – omezeným číselným paradigmatem a tzv. pronominální substantiva.[141]

Substantiva obvykle tvoří tvary singuláru či plurálu. U specifických skupin substantiv je však toto tvoření omezené. Mezi takové se řadí singularia, která zahrnují jména látková (*voda, ropa*) a hromadná (*bratrstvo, vojsko*), a dále abstrakta a unika. Abstrakta se vyznačují singularitou v povaze a tím, že většinou označují nefyzické jevy, např. *nebezpečí*. Unika mají blízko

[140] ŠTÍCHA, František a kol. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny 1*. Praha: Academia, 2018, str. 43–45
[141] Tamtéž, str. 45–47

k propriím a většinou označují jevy, které jsou nějakým způsobem jedinečné, např. *vesmír, svět.* V protikladu k singulariím stojí pluralia, která lze synonymně nazvat jako jména pomnožná. Taková disponují převážně tvary plurálovými.

Pronominální substantiva tvoří speciálně vymezenou skupinu podstatných jmen, která v podstatě nahradila slovní druh zájmen. V textu či promluvě je jim ponechána deiktická či zástupná funkce v plném rozsahu. Disponují určitým sémantickým rozsahem, který je však omezený, nicméně je jim ponechána schopnost rozlišit gramatický rod. Pronominální substantiva 1. a 2. mluvnické osoby (*já, ty; my, vy*) jsou ve *VAG* definována jako bezrodá, ale v konkrétní promluvě nabývají příslušnosti k určitému rodu.[142]

3.5.3 Adjektivum

Adjektiva se rozlišují zpravidla tvrdá, měkká a přivlastňovací a jsou k nim přiřazovány odpovídající vzory. *VAG* zmiňuje navíc také adjektiva deverbativní, která jsou odvozována od slovesných tvarů, např. *červenající, dohasínající* a adjektiva utvářena podle povahy vlastnosti, kterou mají označovat. Podle toho se vymezují adjektiva kvalitativní, např. *mladý, červený,* nebo relační, např. *dřevěný, svítící*. Již jsme uváděli, že adjektiva lze stupňovat či komparovat, ale u adjektiv relačních nelze utvořit druhý a třetí stupeň, což dokládal i Havránek a Jedlička.

VAG uvádí, že stupňování adjektiv by se mělo považovat za gramatický jev a stupeň by bylo vhodné vnímat jako gramatickou kategorii téměř všem adjektivům vlastní. Na tomto místě vyvstává otázka, zda by tato gramatická kategorie neměla připadnout také adverbiím, která jsou rovněž schopna tvořit různé stupně a s adjektivy jsou v úzkém spojení. Nutno však připomenout, že adverbia jsou slovním druhem neohebným, proto je komparace pojímána jako jev formálně morfologický.[143]

3.5.4 Adverbium

Rozdíl mezi stupňováním adjektiv a adverbií tedy spočívá v tom, že u adverbií neplní funkci gramatické kategorie. Proto základní tvary adverbií nabývají mimostupňové platnosti a pouze označují kvalitu určitého okolnostního příznaku, která je úrovňově vyšší než neutrální. Stupňování může být také analytické a tato forma bývá utvářena druhým nebo třetím stupněm

[142] ŠTÍCHA, František a kol. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny 1*. Praha: Academia, 2018, str. 48–53
[143] Tamtéž, str. 54–62

adverbia a základním stupněm adjektiva nebo adverbia, např. *více překvapivé, nejvíce překvapeně*. Tuto formu stupňování uváděl už Jan Gebauer, ale užíval termín stupňování opisného.[144]

3.5.5 Verbum

Přestože jsou verba obecně pojímána jako slovní druh plnovýznamový, *VAG* činí rozdíl mezi slovesy plnovýznamovými, např. *hovořit, chodit* a neplnovýznamovými, která se obyčejně označují jako pomocná. Jako verbalizátor je charakterizováno sloveso sponové, které se podílí na utváření predikátu a je doplněno plnovýznamovým slovním druhem, např. *je zahradník.*

3.5.6 Prepozice

Předložky jsou zde vymezeny jako slovní druh, který je příznačný jistým nesouladem mezi formou a funkcí. Gebauer dělil předložky na prvotné a podružné, Havránek a Jedlička na vlastní a nevlastní. Novější mluvnice se přidržují dělení na předložky primární a sekundární. Mezi předložky se řadí také víceslovné struktury, které jsme uváděli již v *MMČ* a které mohou vypadat jako výrazy typu *bez ohledu na, s ohledem na, se zřetelem k* apod. Tyto je však možné nahradit jednoslovnými předložkami.

3.5.7 Konjunkce

Spojky tradičně zakládají koordinační nebo subordinační významový vztah, který je dále sémanticky upřesněn. Tato sémantická vazba je běžně vymezována jako parataxe (souřadnost) nebo hypotaxe (podřadnost). Z toho důvodu jsou ve všech námi zmiňovaných mluvnicích spojky děleny na souřadicí a podřadicí, případně parataktické a hypotaktické. *VAG* navíc vyděluje tzv. juxtapozici, což je prosté bezespojkové sdružení stejných syntaktických jednotek.[145] *Encyklopedický slovník češtiny* juxtapozici definuje jako způsob spojení vět, při němž jsou postaveny vedle sebe bez spojovacích prostředků, které by mezi nimi zpřesňovaly vztah. Graficky bývají tyto prostředky znázorněny čárkou.[146]

Dle *VAG* mohou být někdy spojky zaměňovány se zájmeny nebo zájmennými příslovci, ale na rozdíl od nich nemohou spojky nabývat hodnoty větného členu. Dělení spojek na jednoslovné a víceslovné jsme zmiňovali již u *MSČ*. *VAG* navíc rozlišuje tzv. různověté spojky, které mají odlišnou povahu, ale jsou v kontaktním postavení, např. *Lze se domnívat, že aby zvládl*

[144] ŠTÍCHA, František a kol. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny 1*. Praha: Academia, 2018, str. 62–66
[145] Tamtéž, str. 66–85
[146] KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: nakl. LN, 2002, str. 209

četné zakázky, měl několik pomocníků. – Lze se domnívat, že měl několik pomocníků, aby zvládl četné zakázky.

Roli konektorů mohou plnit také některé výrazy zájmenné, a to zejména v roli spojek podřadicích. Na tento fakt upozorňoval i Jan Gebauer, který tvrdil, že mají původ v kmenech vztažných a tázacích pronomin. *VAG* však s těmito výrazy coby spojkami nepočítá, jelikož jejich další slovnědruhové charakteristiky se spojovací funkce blíže nedotýkají.

VAG se s *MSČ* shoduje ve vydělení víceslovných spojkových výrazů do spojkových skupin a jejich korelátů, které disponují větším sémantickým i syntaktickým uplatněním. Tyto funkční celky náleží ke spojkám. Součástí víceslovných struktur se mohou stát i výrazy původně náležící k jinému slovnímu druhu, které pozbyly svou syntaktickou platnost. Je možné je nahradit jednoslovnými spojkami nebo jejich dvojicemi, např. *s ohledem na to, že – protože*.[147]

Všimněme si, že tato formulace je velmi podobná té, kterou jsme zmínili v případě prepozic. Mohlo by tedy snadno dojít k tomu, že budou spojky a předložky v určitých situacích zařazeny do společné kategorie. Na tuto skutečnost odkazuje také Libuše Kroupová v jednom ze svých příspěvků v *Naší řeči*. Shledává však několik odlišností, které jsou dostatečně silné na to, aby předložky a spojky byly uznány za dvě slovnědruhové kategorie. Za rozhodující osobně považuji fakt, že předložky se nutně musí pojit s jiným slovním druhem, aby nabyly funkce, která jim ve větě přísluší a velmi podstatnou shledávám také jejich vázanost k jednotlivým pádům.[148]

Spojky souřadicí jsou ve *VAG* rozděleny stejně, jako je tomu v *MSČ* s tím rozdílem, že autoři *VAG* navíc rozlišují spojky vysvětlovací, které mají přesněji vystihnout vztah obsahové blízkosti mezi syntaktickými jednotkami, např. *to jest, respektive, totiž, to znamená*. Podřadicí spojky jsou rovněž členěny téměř totožně, *MSČ* však neuvádí spojky typu výjimkového, např. *leda, leda aby, teda když* apod.

3.5.8 Partikule

Částice nejčastěji plní funkci sémantických modifikátorů výpovědí nebo jejich částí a mají poskytovat informace o vztahu mluvčího ke komunikační situaci. Mívají původ v jiných slovních druzích kromě předložek, jak již víme z formulace Miloslava Vondráčka v *MMČ*.

[147] ŠTÍCHA, František a kol. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny 1*. Praha: Academia, 2018, str. 85–86
[148] KROUPOVÁ, Libuše. *K problematice předložek a spojek* in *Naše řeč*, ročník 62 (1979), č. 1, str. 22–25

Z hlediska slovnědruhové transpozice jsou částice poněkud unikátní, jelikož mohou přecházet mezi dalšími šesti slovními druhy. Pokud je nám známo, jiný slovní druh takovým rozsahem přechodného jevu nedisponuje. Nejčastěji částice mohou přecházet mezi kategorií substantiv a sloves, ale také mezi měrovými adverbii, výrazy zájmenného typu, spojkami a citoslovci. Příklady k těmto transpozicím jsme uváděli již při jejich deskripci v rámci studie k *MMČ*.[149]

Klasifikací částic jsme se zabývali při rozboru *MSČ*, kde byly rozděleny do pěti kategorií. Také zde platí, že řada částic je polyfunkčních, proto nejsou hranice mezi jejich typy zcela ostré a je nutné orientovat se podle daného kontextu. V porovnání s *MSČ* není kategorizace uvedená ve *VAG* tolik podrobně členěna a částečně se liší i terminologicky.

- Částice apelové – mají zvýraznit komunikační funkci otázky, prosby, rozkazu, příslibu, odporu, stvrzení apod.; např. *ať, aby, doopravdy, fakt, kéž, přece, určitě*
- Částice hodnoticí – vyjadřují postoj mluvčího k obsahu textu z hlediska jistoty o obsahu, možnosti, významnosti složek apod.; např. *ale, asi, bezpochyby, beztak, dokonce, jakoby, nejspíš, zejména*
- Částice emocionální – vyjadřují citové stanovisko mluvčího k obsahu sdělení nebo ke komunikační situaci; např. *bohužel, bohudík, jestli, naštěstí, stejně*
- Částice strukturující text – jejich funkcí je signalizovat začátek textu, předěl v textu, členění textu a vyjádřit vztahy mezi textovými jednotkami; např. *a, dále, nakonec, naopak, popřípadě, potom, případně, tedy, respektive*

Oproti *MSČ* zde nejsou zvlášť vymezeny částice intenzifikační, které vyjadřují míru či intenzitu nějaké vlastnosti, a proto jsou často řazeny spíše mezi příslovce měrová. Autoři *VAG* dodávají, že jako částice hodnotí *zejm. prostředky vyjádření postoje mluvčího (zdůraznění, významové restrikce či jistotní modality)*.[150]

3.5.9 Interjekce

V prvé řadě je třeba upozornit na mírnou změnu, ke které dochází v rámci terminologie, respektive synonymní platnosti. Autoři *VAG* zde uvádí, že ačkoli se výrazy interjekce a citoslovce považují za totožné, potažmo jedná se o latinsko-českou ekvivalenci, význam je v jistém ohledu odlišný. Citoslovce jsou sémanticky i funkčně strukturovány bohatěji než interjekce

[149] ŠTÍCHA, František a kol. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny 1*. Praha: Academia, 2018, str. 91–93
[150] Tamtéž, str. 92–94

a jak napovídá jejich název, vyjadřují primárně city a emoce. Oproti tomu interjekce reflektují spíše postoje vůči mimojazykové skutečnosti a mají více společenský přesah.

Interjekce nabývají platnosti větného ekvivalentu, což je jejich primární slovnědruhová funkce, ale nerealizují se ve větných členech. Mohou v určitých situacích zastupovat jiné slovní druhy, pouze však v sekundární slovnědruhové platnosti. Citoslovce bývají vázány předně na mluvenou formu komunikace a zpravidla se intonačně vyčleňují.[151]

Interjekce je možné klasifikovat podle několika charakteristických znaků. Podle původu jsou děleny na primární a sekundární, podle formy na jednoslovná a víceslovná. V *MSČ* jsme se setkali s dělením podle funkce, které je v modifikované podobě uvedeno také ve *VAG*:

- Interjekce emocionální – vyjadřují pocity, nálady, prožitky, postoje příznivé i nepříznivé; např. *ach jo, haha, ouvej, sláva, krucifix, hm, no nazdar, ejhle, fuj*
- Interjekce kontaktové – jejich funkcí je navázat nebo ukončit kontakt, případně změnit jeho charakter; např. *haló, ano, ahoj, děkuji, pozor, prosím, sbohem*
- Interjekce zvukomalebné – volně napodobují zvuky vnějšího světa; např. *břink, bú, haf, hepčík, křup, cink, buch*

Oproti klasifikaci uvedené v *MSČ* vidíme, že chybí vymezení interjekcí volních a faktuálních. Volní citoslovce by svým zaměřením spadala pravděpodobně spíše mezi partikule, zatímco část citoslovcí faktuálních by byla ve *VAG* řazena mezi kontaktová. *MSČ* také vymezuje citoslovce zvukomalebné jako zvláštní druh, jsou proto postavena zvlášť.[152]

[151] ŠTÍCHA, František a kol. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny 1*. Praha: Academia, 2018, str. 95–96
[152] Tamtéž, str. 98–100

Závěr

V předkládané diplomové práci jsme se zaměřili na rozdíly a shody, které se vyskytují mezi slovními druhy v různých českých mluvnicích. Obecně si práce klade za cíl popsat jak jsou slovnědruhové kategorie v těchto příručkách definovány, případně zhodnotit odlišnosti mezi příručkami vzájemně. Úvodní část práce jsme věnovali charakteristice a včlenění slovních druhů do jazykovědné disciplíny zvané funkční morfologie. V této souvislosti jsme uvedli základní termíny ze zmiňované oblasti a také kritéria nutná pro třídění slov do jednotlivých skupin. Vývoj slovních druhů jsme zakomponovali do obecného vývoje spisovného českého jazyka a charakterizovali jsme rovněž tzv. přechodný jev, který s hlavní náplní naší práce úzce souvisí.

Jelikož se naše práce zabývá slovními druhy v kontextu českých mluvnic, představen byl také historický přehled české gramatologie. Postupovali jsme systematicky od období humanismu a postupně vymezovali jednotlivé historické mezníky, které souvisely s proměnami jazyka i tvorbou mluvnic až do dnešní doby. Na tuto část jsme poté navázali rozborem slovnědruhových kategorií v konkrétních gramatikách.

Výzkumnou část jsme započali gramatikou Jana Gebauera s názvem *Historická mluvnice česká* z r. 1929, konkrétně čtvrtým dílem nazvaným *Skladba*. Od ostatních vybraných publikacích se Gebauerovo dílo značně odlišovalo v několika ohledech. Záměrně jsme jej zvolili jako zástupce staršího, de facto archaického typu mluvnice, abychom lépe vystihli změny, ke kterým v průběhu vývoje češtiny došlo. Rozbor této publikace byl však značně komplikovaný kvůli velkému množství staročeských termínů, které Jan Gebauer kladl do kontrastu k podobě tehdejší češtiny. Osobně jako negativní hodnotím celkovou obsáhlost díla, která je zapříčiněna zejména nadbytečným množstvím užitých příkladů u jednotlivých slovních druhů. Zdánlivě podpůrné dělení těchto slov do dalších podskupin celkovou orientaci spíše zhoršovalo a působilo nepřehledně. Příliš přínosné se neukázalo být ani zasazení morfologického tématu do syntaxe, jelikož Gebauer nevěnoval příliš prostoru jednoduché deskripci.

Pozoruhodná se však ukázala být kategorie času u sloves. Povšimli jsme si, že se změnil nejen celkový počet slovesných časů, ale také postup při utváření slovesných tříd a vzorů. Na rozdíl od dnešní podoby se slovesné vzory neutvářely z tvaru 3. os. sg. préz., ale z tvaru 1. os. sg. préz., přičemž pouze třetí třída byla zastoupena dvěma vzory *uměti* a *trpěti*. Zásadní odlišnost spatřuji také v proměně počtu slovních druhů, kterých Gebauer rozeznal devět, jelikož mezi ně nezahrnoval částice. K jejich samostatnému vydělení patrně došlo v pozdějším období, a to pravděpodobně ze spojek, ke kterým mají nejbližší vztah.

Poměrně přehledný a srozumitelný náhled na spisovnou češtinu nabídla *Stručná mluvnice česká* Bohuslava Havránka a Aloise Jedličky z r. 1966 (1. vyd.). Tuto gramatiku jsme zvolili z toho důvodu, že svého času byla zjevně nejužívanější příručkou, zejména na základních školách. Přízvisko „stručná" je v případě této mluvnice opravdu na místě a běžnému uživateli poskytuje základní orientaci v tématu. Celkově bych mluvnici zhodnotila kladně, ale samozřejmě je nutné vzít v úvahu neustálý jazykový vývoj, což lépe reflektují gramatiky vydané v pozdější době. *Stručná mluvnice* nabízí kompletní sestavu slovních druhů od podstatných jmen po citoslovce, avšak v porovnání s modernějšími školními mluvnicemi nevyčlenili autoři zvlášť spojky a částice. V této souvislosti jsme odkázali na studii Jaroslava Bauera z r. 1964, která byla věnována formálnímu odlišení mezi oběma slovními druhy, a kterou shledávám v tomto ohledu přínosnou. Bauer ve své stati došel k závěru, že spojky vyjadřují vztahy mezi větami a částice jejich povahu. Tato definice je samozřejmě značně zjednodušená, ale z hlediska prostého přehledu dostačující, a to i pro běžnou školní výuku českého jazyka.

Z modernějších mluvnic určených širší laické veřejnosti jsme vybrali *Mluvnici současné češtiny 1* (2010), která se oproti jiným příručkám vymezuje tím, že má zájem představit jazyk tak, jak je obvyklé v přirozené komunikaci. Posláním autorů bylo přiblížit všední podobu jazyka, nesoustředí se proto jen na spisovnou češtinu, ale zahrnuje také podobu češtiny obecné. Určitá diference se objevila v pojímání rodu substantiv, který autoři navrhují rozlišovat čtverý, jelikož maskulina mohou být životná či neživotná. V této souvislosti jsme si povšimli, že autoři mluvnice užívají vlastní systém vzorů pro skloňování substantiv a tyto jsme komparovali s tradičními vzory uvedenými ve *Stručné mluvnici české*. I přes inovativní snahy vystihnout jazykové změny, které mají nepochybně souvislost s integrací cizojazyčných přejímek do češtiny, působí dle mého názoru užitý systém vzorů komplikovaně a situaci neusnadňuje ani řada tabulek a grafů. V tomto směru se záměr poskytnout jednoduchý náhled na jazyk rodilých mluvčích poněkud rozchází s předkládanými fakty. Na druhou stranu jsou informace o slovních druzích i jejich kategoriích podány kompletně a do nejmenších detailů, včetně frekvenčních seznamů, což může být přínosné pro další vědeckou práci příslušníků různých jazykovědných oborů.

Při bližším prozkoumání *Studie k moderní mluvnici češtiny* (2013) a *Velké akademické gramatiky češtiny* (2018) jsme došli k názoru, že co se týče pojetí slovních druhů a zejména hranic mezi nimi, jsou tyto dvě příručky téměř totožné. Jelikož se jedná v obou případech o kolektivní dílo, nabízí se možnost, že úsek věnovaný slovním druhům zpracovala jedna a tatáž osoba. V porovnání s předchozími mluvnicemi se výrazně odlišují svým zaměřením a deklarují, že jsou primárně určeny odborníkům na český jazyk, případně osobám, které s ním profesně či

studijně přicházejí do styku. Obě mluvnice z tradičního dělení slovních druhů vyřadily kategorii zájmen a číslovek, se kterými samostatně nepočítají, ale užívají je jako podkategorie slovních druhů jiných. Přesto, že se jedná o zcela nové pojetí a okruh případných uživatelů je omezen na osoby kvalifikované v lingvistice, deiktickou funkci zájmen a schopnost vyjadřovat kvantitu, kterou disponují číslovky, považuji za dostatečně silné distinktivní rysy, které by měly zůstat v jazykovém systému zachovány beze změny. Rovněž se neztotožňuji s poněkud nadbytečným rozlišováním interjekcí a citoslovcí, jak je uvedeno ve *Velké akademické gramatice*. Dle mého názoru se autoři příliš zaměřili na užitou terminologii namísto prosté sémantiky tohoto slovního druhu, která je jasně definována a obou výrazů se obvykle užívá synonymně, což by mělo zůstat zachováno.

Souhrnně lze říci, že nejvíce flexibilními či obtížněji zařaditelnými slovními druhy jsou ty, které se označují jako neohebné, a to zejména příslovce, spojky, částice a citoslovce. Komplikovaná se ukázala být zejména situace kolem spojek a částic. Dosud není patrné, který z těchto slovních druhů byl primární a který sekundární, nicméně téměř vše nasvědčuje tomu, že dříve utvořeným slovním druhem byly spojky. Při psaní naší práce jsme se však setkali také s názorem, že původ částic může být v různých slovních druzích s výjimkou předložek. Nověji vydané mluvnice poukazují také na schopnost citoslovcí přejímat některé rysy ze jmen a sloves, čímž se stávají částečně ohebnými. Ani oblast ohebných slovních druhů však nezůstává zcela bez obtíží. Zjistili jsme, že tato tendence se dotýká předně číslovek, které čím dál více podléhají snahám o jejich vyloučení ze slovnědruhového systému. Ukázalo se, že za tímto fenoménem stojí nesoulad mezi myšlenkami lingvistů navzájem, resp. neshody v tom, co ještě za číslovku považovat a co už ne. Obecně však stále přetrvává názor, že za číslovku lze považovat jakékoliv slovo, které vyjadřuje číselný význam.

Literatura a zdroje

ADAM, Robert (2015). *Morfologie 1: Příručka k povinnému předmětu Bc. studia oboru ČJL.* Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2800-4

BAUER, Jaroslav (1964). Spojky a částice. V *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, A řada jazykovědná* (stránky 131–139). Brno: SPN. ISBN 14-613-64

BEČKA, Josef (1934). O příslovci v nové češtině. *Naše řeč*, stránky 161–173.

CVRČEK, Václav a kol. (2010). *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví.* Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1743-5

ČECHOVÁ, Marie (2000). *Čeština - řeč a jazyk. 2. vydání.* Praha: ISV. ISBN 978-80-858-6612-4

ČERMÁK, František (2011). *Jazyk a jazykověda.* Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1946-0

ČERMÁK, František (2011). *Morfématika a slovotvorba češtiny.* Praha: Nakl. LN. ISBN 978-80-742-2146-0

DOKULIL, Miloš a kol. (1986). *Mluvnice češtiny 1.* Praha: Academia.

GEBAUER, Jan (1896–1898). *Historická mluvnice jazyka českého, díl III: Tvarosloví (1. svazek Skloňování, 2. svazek Časování).* Praha, Vídeň: Nakl. F. Tempského.

GEBAUER, Jan (1929). *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV: Skladba.* Praha: Česká akademie věd a umění.

HAUSER, Přemysl, KLÍMOVÁ, Květoslava, KOLÁŘOVÁ, Ivana, & ONDRÁŠKOVÁ, Karla (2012). *Český jazyk pro studující učitelství 1. stupně ZŠ.* Praha: Grada. ISBN 978-80-247-8068-9

HAVRÁNEK, Bohuslav, & JEDLIČKA, Alois (1998). *Stručná mluvnice česká* . Praha: Fortuna. ISBN 978-80-716-8555-5

HLUBINKOVÁ, Zuzana (2010). *Tvoření slov ve východomoravských nářečích.* Brno: Masarykova univerzita . ISSN 1212-8139 (online)

KARLÍK, Petr, KRČMOVÁ, Marie, PLESKALOVÁ, Jana, & VEČERKA, Radoslav (2007). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky.* Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1523-5

KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, & RUSÍNOVÁ, Zdenka (2000). *Příruční mluvnice češtiny.* Brno: Nakl. LN. ISBN 80-7106-134-4

KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, & RUSÍNOVÁ, Zdenka (2002). *Encyklopedický slovník češtiny.* Praha: Nakl. LN. ISBN 987-80-7106-484-8

KOMÁREK, Miroslav (1978). *Příspěvky k české morfologii.* Praha: SPN. ISBN 978-80-866-2427-3

KOMÁREK, Miroslav (2012). *Dějiny českého jazyka. Ed. Ondřej Bláha.* Brno: Host. ISBN 978-80-729-4591-7

KROUPOVÁ, Libuše (1979). K problematice předložek a spojek. *Naše řeč*, stránky 22–25.

MAREŠ, Petr (2014). *Úvod do lingvistiky a lingvistické bohemistiky.* Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2640-6

MAREŠOVÁ, Hana (2018). *Základy historické mluvnice češtiny s texty k rozboru.* Olomouc: PdF UP. ISBN 978-80-244-2028-8

ŠTÍCHA, František a kol. (2018). *Velká akademická gramatika spisovné češtiny 1*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2719-1

ULIČNÝ, Oldřich (2015). *Preliminária k moderní mluvnici češtiny.* Olomouc: FF UP. ISBN 978-80-244-4667-7

ULIČNÝ, Oldřich a kol. (2013). *Studie k moderní mluvnici češtiny 3: Čeština a dějiny.* Olomouc: FF UP. ISBN 978-80-244-3549-7

ULIČNÝ, Oldřich a kol. (2013). *Studie k moderní mluvnici češtiny 6: Úvahy o české morfologii.* Olomouc: FF UP. ISBN 978-80-244-3633-3

VESELKOVÁ, Alice (2015). *Slovní druhy a jejich netradiční pojetí na 1. stupni základní školy.* Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra pedagogiky. Vedoucí DP PaedDr. Simona Pišlová, Dr.

VONDRÁČEK, Miloslav (1998). Citoslovce a částice - hranice slovního druhu. *Naše řeč,* stránky 29–37.

VONDRÁČEK, Miloslav (1999). Příslovce a částice - hranice slovního druhu. *Naše řeč,* stránky 72–78.

ZUBATÝ, Josef (1929). Historická mluvnice jazyka českého. *Naše řeč*, stránky 110–114.